

Vitruvius og arkitektens rolle i det augusteiske spillet

Halfdan Baadsvik

Masteroppgave i latin

Veileder: Monika Asztalos

Institutt for filosofi, idéhistorie, kunsthistorie og klassiske språk

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2014

Vitruvius og arkitektens rolle i det augusteiske spillet

© Halfdan Baadsvik

2014

Vitruvius og arkitektens rolle i det augusteiske spillet

Halfdan Baadsvik

<http://www.duo.uio.no>

Sammendrag

Vitruvius' *De architectura* kan leses som et litterært arbeid unnfanget i den augusteiske ånd. Tendensen til å plassere verket i senrepublikkens intellektuelle klima er ikke bestandig berettiget, slik som i forordet til niende bok, hvor Vitruvius oppgir Lukrets, Varro og Cicero som litterære kilder eller forbilder, ikke som eksempler på latinsk litteratur forfatteren oppfatter som samtidige. Bruken av Ciceros retoriske verker kommer frem i Vitruvius' fremstilling av arkitekten som et altvitende mennesket i samfunnets tjeneste. Sett på bakgrunn av prinsipatet, da talekunsten mistet sin tidligere betydning i det romerske samfunnet og arkitekturen ble av stadig større viktighet, viser dette hvordan Vitruvius former Ciceros ideelle taler om til den augusteiske periodens nye visuelle retor.

Takk til

Erik Bohlin
Kathleen Coleman
Sebastián Salvadó
Turid Karlsen Seim
Tor Ivar Østmoe

Monika Asztalos

for alt fra bagateller til de største krafttak.

Innhold

Innledning	1
I. Hvilken er Vitruvius' samtid?	6
<i>De architectura IX.pr.15-18: Vitruvius' litterære helter</i>	6
II. <i>Encyclios disciplina</i> og den vitruviske arkitekten	10
<i>Ciceros retor</i>	12
<i>Vitruvius' arkitekt</i>	14
<i>Encyklopedisme og nasjonsbygging i senrepublikkens Roma</i>	16
III. En augusteisk retor	18
<i>Talekunstens nye posisjon i keisertiden</i>	19
<i>Maiestas imperii og Augustus som byggmester</i>	21
<i>Arkitekturen som prinsipatets retorikk og Vitruvius som retoriker</i>	25
Konklusjon	30
Siterte publikasjoner	31

Innledning

Vitruvius utmerker seg blant antikkens forfattere ved å ikke først og fremst forbindes med antikken. Hans *De architectura*, publisert i ti bøker under keiser Augustus, hadde tilsynelatende lite umiddelbar innflytelse, men økte gradvis i status gjennom middelalderen til renessanshumanistene gjorde forfatteren til en av antikkens store autoriteter. De estetiske prinsippene i den eneste traktaten om byggekunst overlevert fra antikken¹ ble bakgrunnen for all europeisk diskusjon om arkitekturteori like mye for arkitekter og oppdragsgivere som for dannede mennesker generelt, og denne såkalte vitruvianismen² varte fram til det 19. århundret. Som med så mange andre forfattere, fikk populariteten til Vitruvius seg en alvorlig knekk med romantikken, og han ble etter hvert redusert til en arkeologisk kilde til romersk arkitektur. I den sammenheng har han måttet lide sterk kritikk for det til tider manglende samsvaret mellom hans regler og vårt bilde av romersk arkitekturhistorie slik det har utviklet seg etter hvert som flere og flere romerske bygninger og monumenter er blitt gravet ut, beskrevet og rekonstruert. Vitruvius' forskrifter for byggekunsten er blitt tatt for å være konservative og utdaterte i henhold til samtiden, og man har spekulert på om han i stor grad bare har kopiert hellenistiske skrifter som nå er gått tapt. I de senere tiår har akademikere fra flere disipliner forsøkt å forstå teksten heller enn å sensurere den, blant hvem Indra Kagis McEwen fortjener særlig anerkjennelse for sin *Vitruvius: Writing the Body of Architecture* (2003) hvor hun undersøker Vitruvius og *De architectura* i lys av forfatterens samtid og hans forhold til Augustus. Andrew Wallace-Hadrills kapittel om Vitruvius som romersk identitetsbygger i overgangen fra republikk til keiserdømme bør også nevnes i denne sammenheng.³ Det er til denne tendensen jeg ønsker å slutte med dette masterprosjektet. Heller enn å se på Vitruvius som et ekko av en tapt gresk tradisjon for arkitekturteoretiske skrifter eller som et bakteppe for vitruvianismen, vil jeg sette Vitruvius selv i sentrum og forsøke å tydeligere belyse hans ti bøker med utgangspunkt i hans egen tid, dvs. prinsipatet.

Man vet lite om Vitruvius utenom det som fremkommer av hans forfatterskap. Han er likevel den antikke arkitekten man med sikkerhet kan si mest om. Bredden i hans virksomhet

¹ Dvs. den eneste behandling av hele arkitekturfaget under ett, med unntak Faventinus' senere sammenfatning av *De architectura* fra det tredje århundre.

² Viktige representanter er bl.a. Leone Battista Alberti, Sebastiano Serlio og Andrea Palladio som etter Vitruvius' eksempel publiserte sine egne traktater om arkitektur på 14- og 1500-tallet. Det er ikke snakk om en "-isme" i moderne kunstteoretisk forstand, men en tendens i tidlig moderne tid til å se på Vitruvius som forbilde både som arkitekt og forfatter. "Le Vitruvianisme repose sur une trinité: Vitruve et ses *Dix Livres*; l'autopsie des monuments romains; le regard porté sur la nature." (Jacques Gubler, s. vi i forordet til sin oversettelse av Germann (1991).)

³ "Vitruvius: building Roman identity" i *Rome's Cultural Revolution* (2008), 144-210.

vitner, som vi skal se, om at antikkens forståelse av arkitektur var en ganske annen enn den vi har i dag. Selve ordet, som er en gresk-latinsk blanding av ἀρχιτεκτονία (fra ἀρχιτέκτων ”byggmester”) og det latinske suffikset *-ura*, minner om fagets sammensatte karakter og om den greske arven romerne videreførte innen dette, dog på sin egen måte. En antikk arkitekt tilsvarte i større grad det vi nå kaller en ingeniør. Da vår ingeniør Vitruvius la siste hånd på verket var han etter eget sigende en lav, gammel mann.⁴ I sine yngre dager skal han ha arbeidet som feltarkitekt for Cæsar i Gallia,⁵ mens hans sivile karrière bl.a. innebar oppføringen av en basilika i Fano (V.1.6-10) og kanskje arbeid med akveduktene i Roma under Agrippas ledelse.⁶ Hans rolle under borgerkrigen er uviss. Da støvet etter denne konfliktfylte perioden omsider hadde lagt seg publiserte han sine ti ruller om arkitektur dedisert til Augustus. Dateringen fremgår av selve verket, men er noe diffus. Ettersom det fortelles om en *pronaos aedis Augusti* i V.1.7 tyder alt på en publisasjon og komposisjon (om ikke av hele verket så i det minste deler av det) etter 27 f.Kr. da Octavian fikk sitt nye navn av senatet. Derimot nevnes templet til Ceres på Aventinerhøyden som stående i III.3.5 selv om det brant i 31 f.Kr og ikke ble gjeninnvidd før i 17 e.Kr av keiser Tiberius. Kanskje er verket som vi kjenner det sammensatt av ulike utgaver, men det er kun spekulasjon. Utvilsomt er det at *De architectura* består av flere lag med tekst. En redaksjonsperiode mellom 35 og 25 virker sannsynlig,⁷ og en publisasjon etter 27 er sikker. Det er det siste tidspunktet, da Vitruvius fullførte sitt litterære arbeid, som skal være mitt viktigste holdepunkt hva angår kulturell og politisk kontekst i denne oppgaven.

Det største problemet man støter på med et slikt prosjekt er apatien som resten av den augusteiske verden tilsynelatende viste i møte med publikasjonen av *De architectura*, og dette til tross for at disse bøkene utvilsomt er blant de mest iøyenfallende litterære verker overlevert fra antikken. ”S’il est, dans l’Antiquité, un livre originale dans sa forme, c’est bien le *De architectura*,” skriver Philippe Fleury om bøkens unike plass i litteraturhistorien,⁸ en kjensgjerning arkitekten selv slår fast innledningsvis fjerde bok, der han redegjør for den nyskapende formen på sitt verk:

⁴ *Mihi autem, imperator, staturam non tribuit natura, faciem deformavit aetas, uoletudo detraxit vires* (II.pr.4).

⁵ *ad apparationem ballistarum et scorpionum reliquorumque tormentorum refectionem fui praesto* (I.pr.2). Han oppgir også to anekdoter fra Cæsars militære karrière, som kan godt tenkes å være øyenvitnesberetninger (II.9.15 og X.16.11-12).

⁶ Kilden denne gangen er Frontinus, som diskuterer Vitruvius’ innflytelse på Romas vannrør: *postea modulus nec ab uncia nec ab alterutro digitorum originem accipiens, inductus, ut quidam putant, ab Agrippa, ut alii, a plumbariis per Vitruvium architectum, in usum urbis exclusis prioribus venit, adpellatus quinariae nomine*. (Aq. 25.1).

⁷ Fleury, *Vitruve: De l’architecture, Livre I* (1990), xvi-xxiv.

⁸ Fleury (1990), xxxvii.

Cum animaduertissem, Imperator, plures de architectura praecepta uoluminaque commentariorum non ordinata sed incepta uti particulas errabundas reliquisse, dignam et utilissimam rem putavi tantae disciplinae corpus ad perfectam ordinationem perducere et praescriptas in singulis uoluminibus singulorum generum qualitates explicare.
(IV.pr.1)

I denne passasjen, som er blant de viktigste for å forstå hensikten med og utfordringene når det gjelder verkets komposisjon,⁹ setter Vitruvius sin egen skrivevirksomhet opp mot sine forgjengere innen samme felt. Han refererer her og mange andre steder til skrifter om arkitektur og annet som *praecepta*, ”forskrifter”, og *commentarii*, ”memoarer”, skrevet for å videreføre kunnskap til de senere generasjoner.¹⁰ Sitt eget litterære arbeid har han unnfanget som en samling bøker som omfatter hele arkitekturens *corpus*, en uvanlig metafor¹¹ som tydeliggjør originaliteten i Vitruvius’ prosjekt: *namque his uoluminibus aperui omnes disciplinae rationes* (I.pr.3). ”Mais à la singularité du *De architectura* répond l’isolement de Vitruve,” svarer Pierre Gros¹² til forfatterens påberopelse av originalitet, og trekker fram det man kan kalle det vitruviske paradokset, at en så nyskapende forfatter synes å ha hatt så lite umiddelbar betydning. I motsetning til andre forfattere under Augustus, nevnes ikke Vitruvius av en eneste samtidig kilde av noe slag, og både forfatter og verk er slikt sett isolert fra sin samtid.

I tillegg kommer den tilsynelatende diskrepansen mellom forskriftene i *De architectura* og vårt arkeologiske bevismateriale. Vitruvius bevilger lite plass til betong og kupler, hovedelementene i det som gjerne kalles revolusjonen i romersk arkitektur, og som var i ferd med å utspille seg i den aktuelle perioden. Således oppstår tidvis en konflikt mellom *De architectura* og ”vår” arkitekturhistorie slik vi projiserer den tilbake i tid. I lys av de samtidige utviklingene innen den romerske byggekunsten har man ofte konkludert med at Vitruvius må ha vært en konservativ arkitekt som holdt fast på de gamle republikanske byggetradisjonene bestående av etruskiske former, greske ornamenter og romersk pragmatisme. For å forklare den, i forhold til dette, sene publiseringen av verket har flere hevdet at Vitruvius strengt tatt tilhører senrepublikkens åndsliv og var lite samtidsaktuell da han som gammel mann omsider festet sine tanker til papiret. Elizabeth Rawson tar dermed Vitruvius med i sin beundringsverdige oversikt over den intellektuelle virksomheten i nettopp

⁹ “[I]l est indéniable que ce rapide *prooemium* contient une affirmation décisive pour la compréhension du projet vitruvien.” Pierre Gros, *Vitruve: De l’architecture, Livre IV* (1990), xiii.

¹⁰ McEwen kaller *commentarii* “literally ‘reminders’ or ‘aide-mémoire’ and the Latin equivalent, more or less, of what were called *hypomnēmata* in Greek”. (2003), 18-19. *Litteras architectum scire oportet uti commentariis memoriam firmiorem efficere possit* (I.1.4) likner et etymologisk ordspill.

¹¹ “[D]oes not predate Cicero, who uses it only twice in family letters, and then with no suggestion of encyclopedic totality.” (McEwen, (2003), 9.)

¹² Pierre Gros, “Introduction Générale” (2006), 399.

denne perioden av romersk historie.¹³ Selv om hun vedgår at dette medfører en viss grad av kronologisk juks,¹⁴ inkluderer hun arkitekten for å gi sin monografi større bredde, og dette med støtte i de uklarheter som er rundt spørsmålet om når *De architectura* ble forfattet. Denne klassifikasjonen¹⁵ av arkitekten som en overlevd senrepublikaner er siden blitt godt mottatt av andre forskere. Blant disse er P. H. Schrijvers som i et av sine bidrag til den innflytelsesrike Vitruviuskonferansen i Leiden i 1987 følger Rawsons eksempel. Her tar han idéen videre og forklarer *De architectura* på bakgrunn av åndslivet i Vitruvius' yngre dager ut ifra lingvistiske og litteraturhistoriske metoder.¹⁶ Dedikasjonen til Augustus har vært skadelig for arkitektens omdømme i ettertid, hevdes det, fordi han ellers ville vært regnet som en dugelig senrepublikansk tenker.¹⁷ Et mer nylig eksempel er Wallace-Hadrill som også, i kapitlet nevnt ovenfor, har sagt seg enig med Rawson og mener det gir mening å se *De architectura* på linje med de andre senrepublikanske litterære verkene av encyclopedisk natur, der gresk kulturelt tankegods bearbeides, systematiseres og hjemliggjøres for et romersk publikum.¹⁸

Min tilnærming er derimot å la publiseringsdatoen til *De architectura* få siste ord når det gjelder verkets kontekst og dermed også dets betydning. Hva skjer hvis vi skyver til side trangen til å for enkelthets skyld plassere det i en annen tidsperiode enn den dateringen av verket faktisk ber oss forholde oss til? På hvilken måte kan *De architectura* leses på bakgrunn av prinsipatet? Jeg leser i denne sammenheng ikke verket som arkitekturhistoriker, og heller ikke som litteraturviter. Hensikten er å avdekke en mulig forklaring på hvorfor *De architectura* kom til i den tidsperioden som dateringen gir oss. I første del av oppgaven, ”Hvilken er Vitruvius' samtid?”, forsøker jeg å tilbakevise et argument som er blitt hevdet for å plassere Vitruvius i senrepublikken, nemlig hans måte å omtale tidligere latinsk litteratur i forordet til niende bok. Jeg argumenterer mot å bruke denne passasjen som bevis på at Vitruvius på et vis var foreldet da han publiserte *De architectura*. Dette er ikke en uvanlig oppfatning, sikkert fordi det kan gjøre teksten lettere å forstå og mange av problemene med den lettere å forklare. I andre del, ”*Encyclos disciplina* og den vitruviske arkitekten”, tar jeg for meg likhetene mellom *De architectura* og Ciceros *De oratore* og foretar en sammenlikning av deler av de to verkene for å belyse hvordan Vitruvius har fulgt Ciceros

¹³ Rawson, *Intellectual Life in the Late Roman Republic* (1985), 185-93.

¹⁴ “I have also strained chronology to include Vitruvius (...)”, vii.

¹⁵ Det skal sies at forfatteren har et svært sympatisk syn på de problemene som oppstår når man skal streke opp klare kulturelle skillelinjer mellom tidsepoker, og begynner sitt forord med ordene “This book is perhaps an arbitrary one” (vii.).

¹⁶ P. H. Schrijvers, “Vitruve et la vie intellectuelle de son temps” (1989), 13-21.

¹⁷ Schrijvers (1989), 13.

¹⁸ Wallace-Hadrill (2008), 145.

dialog som modell i utformingen av sitt verk. Disse likhetene er velkjente, men jeg har ikke sett noen inngående analyse foretatt av andre. Jeg skal illustrere hvordan de to forfatterne presenterer et svært likt idealbilde av henholdsvis taleren og arkitekten, og at de med dette er representanter for trangen til encyklopedisme og nasjonsbygging som gjør sitt inntog i Roma mot slutten av republikken. Tredje og siste del, "En augusteisk retor" setter på et vis de to foregående delene sammen. Her forsøker jeg å se på overensstemmelsene mellom *De architectura* og *De oratore* samt retorikk generelt, men samtidig forholde meg til dateringen av det vitruviske *corpus* heller enn å forstå det som et verk forfattet i senrepublikkens ånd. Tanken er at Vitruvius kan ha forfattet *De architectura* på bakgrunn av de politiske og kulturelle endringene som fant sted under prinsipatet, og at likhetene med det senrepublikanske åndslivet i denne sammenhengen kan forstås som ny tenkning, ikke gammel.

Foruten publikasjonene sitert ovenfor har jeg i stor grad støttet meg på de kommenterte utgavene av *De architectura* i Budéserien og enkelte andre artikler og bøker valgt på grunnlag av min problemstilling. Foruten det faktum at en god del viktig akademisk arbeid om Vitruvius er vanskelig å oppdrive, har jeg også valgt å forbigå mange grunnet de begrensede rammene for en masteroppgave. Jeg er dog, gjennom bibliografier og sitater, stort sett kjent med de viktigste publikasjonene og deres innhold.

Versjonen av *De architectura* jeg forholder meg til er den forut nevnte Budéutgaven som er blitt gitt ut i ti bind i løpet av de siste 45 år. Jeg har sett på andre utgivelser av ulike utgivere, særlig Fritz Krohns Teubnerutgave fra 1912 og Frank Grangers versjon i The Loeb Classical Library fra 1931-1934 og er bevisst forskjellene mellom dem, men deler den vanlige konsensus at Budéteksten er den langt beste. Krohns tekst inneholder enkelte interessante konjekture, men også en langt større mengde dårlige. I tillegg er den forskningsmessig utdatert på visse områder. Grangers utgave er kun basert på én familie av manuskripter (H) og gir dermed et ubalansert bilde av verket slik det er blitt overlevert. Jeg siterer derfor gjennomgående Budéteksten i oppgaven min. Dette gjør at de konjekture og den tegnsetting som er å finne i denne teksten kommer med i de siterte partiene, men ettersom disse leseartene ikke påvirker mitt resonnement på noen nevneverdig måte kommer jeg stort sett til å unnlate å kommentere dem.

I. Hvilken er Vitruvius' samtid?

I dette kapitlet skal jeg forsøke å vise at argumentet om personen Vitruvius som en for sen republikansk tenker ikke behøver å stemme. Utgangspunktet er Schrijvers sine konklusjoner hva angår arkitektens litterære smak, som nevnt i innledningen, ettersom dette er det eneste argumentet som er meg kjent. Senere i oppgaven skal jeg ta opp igjen påstanden om at *De architectura* ikke tilhører prinsipatet fordi traktaten ligner for mye på den senrepublikanske latinske litteraturen, og prøve å nyansere denne ved å demonstrere hvilken mening som kan leses inn i den straks man setter den mot en augusteisk bakgrunn.

De architectura IX.pr.15-18: Vitruvius' litterære helter

Foruten den påståtte konservatismen i Vitruvius' forskrifter for arkitekturen, hviler synet på ham som konservativ særlig på arkitektens smak, slik som hans tilsynelatende republikanske referanseramme når det gjelder litteratur.¹⁹ Et avsnitt i forordet til niende bok er søylen på hvilken Schrijvers' argument om arkitektens intellektuelle aldersgruppe hviler. I dette niende *prooemium* setter arkitekten den store heder og ære som skjenkes atleter opp mot den forsvinnende lille som tildeles forfattere. Hvis man tok i betraktning i hvilken grad de to gruppene gagnar samfunnet skulle man finne at rollene var byttet:

Ergo eorum uirorum cogitata non solum ad mores corrigendos, sed etiam ad omnium utilitatem perpetuo sunt praeparata. Athletarum autem nobilitates breui spatio cum suis corporibus senescunt. Itaque neque cum maxime sunt florentes neque posteritati hi, quemadmodum sapientium cogitata hominum uitae, prodesse possunt.
(IX.pr.15)

Som Horats (*Carm.* I.11) setter Vitruvius udødeligheten opp mot livets *spatium breue*. Når atletene dør vil alt det de har arbeidet for å skape forsvinne med dem, mens forfattere sammen bidrar til et stadig voksende *corpus* av visdom. Videre nevner Vitruvius blant andre de gamle mellomrepublikanske forfatterne Ennius og Accius som eksempler på forfattere fjerne i tid som stadig blir lest, og deretter de senrepublikanske Lukrets, Cicero og Varro som eksempler på forfattere som kommer til å bli lest av framtidige generasjoner.

Itaque qui litterarum iucunditatibus instinctas habent mentes non possunt non in suis pectoribus dedicatum habere, sicuti deorum, sic Ennii poetae simulacrum. Accii autem carminibus qui studiose delectantur, non modo uerborum uirtutes, sed etiam figuram eius uidentur secum habere praesentem [esse]. Item plures post nostram memoriam nascentes cum Lucretio uidebuntur uelut

¹⁹ Schrijvers, "Vitruve et la vie intellectuelle de son temps", 13; Soubiran, *Vitruve: De l'architecture, Livre IX* (1969), xxxi-xxxiv; Fleury (1990), xxi.

coram de rerum naturam disputare, de arte uero rhetorica cum Cicerone, multi posterorum cum Varrone conferent sermonem de lingua latina, non minus etiam plures philologi, cum Graecorum sapientibus multa deliberantes, secretos cum his uidebuntur habere sermones; et ad summam, sapientium scriptorum sententiae, corporibus absentibus uetustate florentes, cum insunt inter consilia et disputationes, maiores habent quam praesentium sunt auctoritates omnes.
(IX.pr.16-17)

Altså virker det, ifølge Schrijvers, som Vitruvius ser på Ennius og Accius som fortidige og på Lukrets, Cicero og Varro som samtidige. De tre siste er ikke del av den augusteiske litterære produksjon,²⁰ men Schrijvers, i sin søken etter forfatterens “âge psychologique”, hevder at Vitruvius ser dem som samtidige med seg selv fordi den gamle arkitekten ikke lenger er med på de kulturelle notene. Fremhevelsen av Ennius og Accius vitner, hevdes det videre, om at Vitruvius ikke har fått med seg de siste endringene i romerskolens læreplan, hvor Vergil og Horats er i ferd med å erstatte de eldre poetene. Hvis han ikke var en (alt for) senrepublikansk tenker, hvorfor skulle Vitruvius fremheve disse fem, og ikke augusteiske forfattere som Horats og Vergil?²¹

Etter mitt syn bør denne passasjen leses på en litt annen måte. Denne fortalen har slik jeg ser det to hensikter: den første er å hevde store forfatters rett til ære og erklære denne udødelig; den andre er å oppgi skriftlige kilder. Den andre hensikten blir til for å underbygge påstanden i den første: Idet fruktene av gamle forfatters arbeid samles i *De architectura* demonstrerer de sin vedvarende nytte.²² Først de to eldre av de fem romerne. Ennius og Accius, skoleforfattere som sikkert har spilt en rolle i Vitruvius' utdanning, er brukt som eksempler på for lengst døde romerske poeter som har oppnådd varig ettermæle. Vitruvius understreker betydningen av sin egen utdanning flere ganger i *De architectura*. Stadige takk til både foreldre (*parentes*) og lærere (*praeceptores*) gir et bilde av en helhetlig skolegang forfatteren ikke ville ha vært foruten i sitt litterære og praktiske virke.²³ At Vitruvius gikk på skole og ble formet av Ennius og Accius i en tid før Vergil og Horats ble pensum behøver

²⁰ Lukrets døde i 55 f.Kr., Cicero i 43 og Varro i 27.

²¹ Schrijvers (1989), 13.

²² Vitruvius er svært opptatt av å oppgi kildene for sitt eget verk og ser på menneskers kunnskap som en felles mengde i stadig økning: *Ego uero, Caesar, neque alienis indicibus mutatis interposito nomine meo id profero corpus neque ullius cogitata uituperans institui ex eo me adprobare, sed omnibus scriptoribus infinitas ago gratias, quod egregiis ingeniorum sollertiis ex aeuo collatis abundantes alius alio genere copias praeparauerunt, unde nos uti fontibus haurientes aquam et ad propria proposita traducunt facundiores et expeditiores habemus ad scribendum facultates talibusque confidentes auctoribus audemus institutiones nouas comparare* (VII.pr.10). Det umoralske i å presentere andres åndsverk som sitt eget er hovedtema for dette aller lengste forordet i *De architectura*. Se også V.4.1, VI.pr.4, VII.pr.11-14, IX.pr.14, og X.13.3.

²³ *Itaque ego maximas infinitasque parentibus ago atque habeo gratias quod, Atheniensium legem probantes, me arte erudiendum curauerunt et ea quae non potest esse probata sine litteratura encycloque doctrinarum omnium disciplina. Cum ergo et parentum cura et praeceptorum doctrinis auctas habere copias disciplinarum, philologis et philotechnis rebus commentariorumque scripturis me delectans, eas possessiones animo parauim et quibus haec est fructuum summa: nullas plus habendi esse necessitates eamque esse proprietatem <doctrinarum> diuitiarum maxime nihil desiderare* (VI.pr.4).

ikke si noe om hans smak eller “psyke” under prinsipatet. Schrijvers’ etterlysning av de to sistnevnte virker derfor for meg ikke helt berettiget i denne sammenhengen.

Så de tre senere forfatterne. De tre senrepublikanerne som kommer etterpå nevnes, i motsetning til de foregående, i forbindelse med bestemte emner. Lukrets presenteres som en autoritet på naturfilosofi, Ciceros retoriske skrifter spesifiseres – hverken brev, taler eller filosofiske verker – og kun *De lingua latina* trekkes frem fra Varros enormt varierte litterære produksjon. Dessuten blir de tre “nålevende” tett fulgt av noen ubestemte *Graecorum sapientes* som kommende generasjoner også vil ha glede av. Disse skulle etter Schrijvers’ lese måte dermed være like samtidige som de foregående. Men hvilke greske vismenn er del av senrepublikkens litteraturhistorie? Grekere som oppholdt seg og arbeidet i Roma hadde riktignok vært en viktig del av den romerske helleniseringsprosessen. Blant disse var Panaitios fra Rhodos som skal ha vært knyttet til Scipio Aemilianus, og hans elev Poseidonios. Disse kan ha spilt en rolle i å bringe til Roma tanken om å systematisere kunnskap, som eksemplifisert av den filosofiske produksjonen til Cicero, som var blitt undervist av Poseidonios.²⁴ Men mengden store greske tenkere i Roma ser ut til å ha avtatt i senrepublikken.²⁵ Dermed kan disse *Graecorum sapientes* neppe vise til forfattere av Ciceros generasjon. Det synes meg mye mer rimelig at Vitruvius her viser tilbake til de greske filosofene fra de tidligere avsnittene av samme forord – Platon, Arkimedes, Arkhytas, Eratosthenes og Demokrit – som Vitruvius priser utførlig før passasjen om latinerne. Disse, som alle levde flere hundre år tidligere, nevnes i så å si samme åndedrag²⁶ som Lukrets, Cicero og Varro, noe som i min mening ville være lite hensiktsmessig hvis Vitruvius her ønsket å trekke vår oppmerksomhet mot samtidens kulturliv. Jeg leser derfor dette først og fremst som en liste av kilder, og ikke så mye som en personlig “best of”²⁷ som skulle gi en indikasjon på Vitruvius’ intellektuelle tilhørighet tidsmessig.

Viktigere er det å understreke det jeg har nevnt tidligere, at de tre siste romerske forfatterne ikke vises til som generelle autoriteter, men oppgis i sammenheng med spesifikke anliggender, noe som også er tilfelle med de greske eksemplene tidligere i forordet. Dette mener jeg kan forklares av den andre av fortalens to hensikter, nemlig å oppgi kilder. Disse

²⁴ Fleury (1990), 93.

²⁵ “In the generation after Polybius and Panaetius it seems that few Greek thinkers or scholars of comparable distinction even visited Rome.” (Rawson (1985), 5.)

²⁶ Rose, Krohn, Granger og Soubiran knytter alle *non minus etiam plures philologi* an til det foregående med et komma.

²⁷ Soubiran (1969) forklarer utvalget av forfattere her som “les goûts littéraires de Vitruve et de son époque” (xxxii-xxxiii). Jeg kan ikke nekte for at dette kan til en viss grad være tilfelle, men det skulle jo bare mangle at Vitruvius’ smak til en viss grad har sammenfalt med hans kildebruk.

tre tjener nemlig som romerske eksempler på Vitruvius' kilder til naturfilosofi, retorikk og etymologi. Forbindelsene mellom Lukrets og Vitruvius er tydlige i særlig den antropologiske historien i *Arch.* II.1 der utviklingsteorien fra andre halvdel av *De rerum natura* V blir presentert i en noe mer optimistisk tone og demonstrerer arkitektens oppgave med å velge materialer etter observasjon og imitasjon av naturen.²⁸ Påvirkningen fra Varros *De lingua latina* kommer fram i det som tydeligvis er Vitruvius' bevisste bruk av ord i sammenheng med deres etymologi og forbindelse til naturen,²⁹ som den utbredte bruken av ord avledet fra stammen *aug-*.³⁰ Særlig påfallende er det at det er dette verket som er oppgitt, og ikke Varros tapte *Disciplinarum libri novem* hvori arkitekturen inngikk, og det etter all sannsynlighet med lovord ettersom Varro her skal ha regnet arkitekturen som blant de frie kunster. Skulle ikke arkitektens smak heller favorisere det sistnevnte?³¹

Til slutt runder Vitruvius av sitt *prooemium* med ordene *Itaque, Caesar, his auctoribus fretus sensibus eorum adhibitis et consiliis ea uolumina conscripsi* (IX.pr.18) fulgt av en oppsummering av *De architectura* så langt – et encyklopedisk verk som er resultatet av at flerfoldige generasjoner med tenkere har skrevet ned sin virksomhet for ettertiden. Fortalen er altså en hyllest til de forfattere som har bidratt til Vitruvius' utdanning og gjort det mulig for ham å i ti bøker samle *omnes disciplinae rationes*, og sånn sett bør ikke fraværet av Horats' oder eller Vergils ekloger komme som noen overraskelse.

Så en foreløpig konklusjon. Til tross for en tilsynelatende gammelmodig smak hva angår litteratur i fortalen til niende bok, kan det ikke uten videre stadfestes at Vitruvius ser seg selv som en forfatter i samme tidsperiode som Lukrets, Varro og Cicero. Målet for min oppgave videre er å se om Vitruvius heller ikke kan sies å være en forfatter i samme tidsånd som disse. En av hensiktene med fortalen sitert i forrige kapittel var å oppgi forfattere og verker som har påvirket utformingen av og den store kunnskapsmengden i *De architectura*.

²⁸ F.eks er Lukrets' to mulige forklaringer på hvordan mennesket temmet ilden, at et lyd slo ned, eller at trær i en storm gnidde seg mot hverandre til de tok fyr, her redusert til den sistnevnte, altså en fremgangsmåte som kan observeres og deretter imiteres (Gros' innledning og kommentar til Callebat, Jacquemard og Gros, *Vitruve: De l'architecture, Livre II* (1999), xxxi-xxxvi, 64sq.).

²⁹ McEwen (2003), 70-73. McEwen ser bl.a. sammenhenger mellom Varros avledning av *ignis* fra *gnasci* (L. V.10) og ildens rolle i sivilisasjonens tilblivelse i *Arch.* II.1.1 (226) samt hans jevnføring av ordene *urbs* og *orbis* i forbindelse med grunnleggelsen av Roma (L. V.32) og den vitruviske mannen som en representasjon av det perfekte mennesket, altså Augustus, og Roma selv i *Arch.* III.1.2-4 (162).

³⁰ F.eks. *ut ciuitas per te non solum prouinciis esset aucta, uerum etiam ut maiestas imperii publicorum aedificiorum egregias haberet auctoritates*, utvilsomt en etymologisk hentydning til navnet Augustus (I.pr.2), *ut amplificationibus auctoritas et in his praeceptis augetur* (V.pr.1), *ipsae uero columnae in altitudine perpetua sub trabes testitudinis perductae et magnificentiam impensae et auctoritatem operi adaugere uidentur* (V.1.10) og *ita aucto uestibulo laxamentum initiantibus operique summam adiecit auctoritatem* (VII.pr.17).

³¹ Vitruvius må ha vært godt kjent med Varros behandling av arkitektur, særlig pga. det knappe antallet bøker om emnet publisert på latin: *Fuficius enim mirum de his rebus primus instituit edere uolumen, item Terentius Varro de nouem disciplinis unum de architectura*, P. Septimius duo (VII.pr.14).

Altså er kunnskap og dens store betydning et hovedtema i denne passasjen. Forfatteren kaller seg avslutningsvis *his auctoribus fretus*, så veien videre blir å, med særlig blick på dannelsen, foreta en kort sammenlikning av Vitruvius og en av hans kilder, nærmere bestemt Ciceros *De oratore*.

II. *Encyclios disciplina* og den vitruviske arkitekten

I de følgende avsnittene skal jeg sette deler av første bok av *De oratore* og *De architectura* I.1 opp mot hverandre og belyse likhetene mellom skoleringen de to verkene krever av taler og arkitekt. Samsvarene mellom de to skal så danne mye av springbrettet for tredje del av oppgaven, hvor jeg skal diskutere utviklingene av de to aktuelle disiplinene, arkitektur og talekunst, i en større kulturell og politisk kontekst. Grunnene til at jeg velger nettopp Cicero å sammenlikne med er mange. For det første blir det utenfor rekkevidden til en så kort oppgave å i tillegg ta alle de andre forfatterne i betraktning på noen grundig og utfyllende måte. Dessuten er ingen mer sjangernærme tekster, tidligere latinske eller greske skrifter om arkitektur, militærteori eller liknende, blitt overlevert, verken av forfattere Vitruvius eksplisitt nevner eller av andre. Hvis disse hadde hatt noe å si om skoleringen av arkitekter ville de naturligvis ha vært mer egnede. Mange av de andre forfatterne som siteres i *De architectura* har lidd samme skjebne, og sammenlikning med tapte skrifter er en utrygg beskjeftigelse. To andre av de jeg nevnte ovenfor er Lukrets og Varro hvis verker *De rerum natura* og *De lingua latina* arkitekten etter all sannsynlighet satte høyt og lot seg påvirke av. Førstnevnte er et læredikt i epikureisk filosofi mens det siste er prosaverk om det latinske språket. Det sistnevnte ville derfor sjangermessig være det naturlige valget for en komparativ analyse ettersom *De lingua latina* og *De architectura* er teknisk litteratur. Men det er utdannelsen av arkitekten som er utgangspunkt for resten av denne oppgaven, noe som mangler en klar parallell hos Varro, i det minste i de overleverte delene av *De lingua latina*. Dermed står Cicero igjen som det rimelige valget. Sjangermessig kan denne sammenlikningen riktignok by på problemer ettersom den ene er et teknisk verk og den andre en filosofisk dialog, men i og med at Vitruvius selv synes å innby til denne jevnføringen vil jeg mene at sammenlikningen er ganske uproblematisk, og den er, som jeg nevnte i innledningen, heller ikke ukjent.

Av Ciceros mange verker om retorikk er særlig dialogen *De oratore* fra 55 f.Kr. av interesse når man leser Vitruvius ettersom man finner mange likheter i hvilke krav Vitruvius

og Cicero stiller til henholdsvis arkitekten og taleren.³² Fleury gir en kort jevnføring av kravene om talent, øvelse og teoretisk dannelselse som det legges frem i første bok: “pour être un bon orateur il faut un certain don naturel (cf. Vitruv. § 3 : *ingeniosum oportet esse*), de la pratique (cf. Vitruv. § 3 : *uidetur utraque parte exercitatus esse debere*) et aussi une formation théorique (cf. Vitruv. *disciplina*) comprenant une part de culture générale et une part d’étude de la spécialité elle-même.”³³ *Brutus* inneholder også noen av de samme idéene,³⁴ men *De oratore* og *De architectura* har særlig det til felles at de beskriver et slags ideal – en perfekt representant for sine respektive fagfelter. Man kan diskutere om denne har eksistert i noen særlig grad eller i det hele tatt har hatt noen parallell i virkeligheten før den er blitt unnfanget i sinnet til en idealistisk forfatter.³⁵ *Brutus* er langt mer jordet i virkeligheten. Dette tatt i betraktning samt Vitruvius’ klare vedgåelse av å flittig ha benyttet seg av andre forfatteres arbeider i sin traktat, er det altså ikke urimelig at vår forfatter har sett på Ciceros *De oratore* som et forbilde på visse områder.

Påvirkningen fra Ciceros verk kommer særlig til syne i *De architectura* I.1, der Vitruvius blant annet redegjør for arkitektens nødvendige kvalifikasjoner. Dette kapitlet er blant verkets mest kommenterte ettersom forfatteren her gir et enestående innblikk i hvordan en romersk arkitekt skulle kunne utdannes i det første århundre f.Kr.³⁶ Ifølge Vitruvius er dette nemlig en utdanning av svært stor bredde. De høye kravene til den vitruviske arkitektens kunnskap kjennetegnes særlig av å være av en altomfattende karakter. Kapitlets første setning lyder: *Architecti est scientia pluribus disciplinis et uariis eruditionibus ornata cuius iudicio probantur omnia quae ab ceteris artibus perficiuntur opera*. Arkitekturen er altså et fagfelt som forutsetter en grundig innføring i en rekke andre disipliner. En arkitekt

³² Rawson (1985) går simpelthen ut ifra at Vitruvius her spesifikt referer til *De oratore* (vii). Soubiran (1969) er mer forsiktig: “les traités de rhétorique et peut-être les discours” (xxxiii).

³³ Fleury (1990), lxxxvii. Samme “triade” blir fremlagt av Crassus i *De orat.* I.113-159.

³⁴ Se særlig 322.

³⁵ Se Antonius’ innvending til Crassus’ forestilling om den perfekte taler (*De orat.* I.80-95).

³⁶ Det opplagte spørsmålet er da hvorvidt den idelle arkitekten slik han fremstilles i *De architectura* har svart til virkeligheten, men jeg skal ikke komme inn på dette i noen særlig grad. Det er vanskelig å si i hvilken grad Vitruvius’ syn på arkitekten kan tenkes å være forfatterens eget eller om det kan ha hatt noen historiske forløpere. Med støtte i en passasje senere i samme kapittel viser Fleury (1990, lxxxvii) til Pytheos fra Priene, som skrev *commentarii* om arkitektur i det tredje århundre f.Kr., som en mulig forgjenger på dette området. Men meningene til den greske arkitekten trekkes frem av Vitruvius som et eksempel på villfarelser hva angår arkitekturteori (I.1.12, 15). Den akademiske debatten (Se Fleury (1990), lxxxviii-xc) har svingt mellom en forestilling om at arkitektene rådde over et bredt kunnskapsfelt i tidligere tider, men senere spesialiserte seg, og at dette aldri har vært tilfelle før Vitruvius ønsket å heve arkitekturen til samme anseelsesnivå som talekunsten og medisinen. At Vitruvius selv må ha vært svært belest skulle tilsi at i det minste noen få arkitekter hadde en slik dannelselse, men i det store og hele forblir dette uavklart. Det er vanskelig å vite noe sikkert om greske og romerske arkitekters utdanning til enhver tid, og farlig å generalisere på grunnlag av små, spredte bevis. Uansett er det klart at idealet presentert i *De architectura* må ha vært unntaket og ikke regelen på Vitruvius’ tid.

skal besitte det forfatteren kaller *encyclios disciplina* (I.1.12), dvs. det som på gresk kalles ἐγκύκλιος παιδεία eller ἐγκύκλια μαθήματα,³⁷ altså en encyklopedisk kunnskap.

Ciceros retor

Var denne type kunnskap vanlig for arkitekter på Vitruvius' tid? Den var i det minste av avgjørende betydning for dannelsen av en god taler. Ettersom det ikke finnes noen tidligere skrifter som oppfordrer til en slik lærdom hos arkitekter, er kanskje det i tid nærmeste liknende tilfelle Ciceros bilde av den fullkomne taleren, slik det går frem av *De oratore*. Til denne taleren stiller Cicero liknende krav til en bred skolering: *Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus* (*De orat.* I.20). På samme måte som med arkitekturen ifølge Vitruvius, forutsetter retorikken en kjennskap til en rekke disipliner. Disse ordene kommer Cicero selv med i den delen av prologen hvor han tar for seg forestillingen om den ideelle taler (I.6-20). Denne taleren er så sjelden at det må skyldes at talekunsten i selve sitt vesen er svært vanskelig: *rei quaedam incredibilis magnitudo ac difficultas* (I.16). Hvis man skal komme gjennom nåløyet og være blant de utvalgte få må man besitte en mengde evner:

Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum, et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est; accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitates et respondendi et lacessendi subtili venustate atque urbanitate coniuncta; tenenda praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis, neque legum ac iuris civilis scientia neglegenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars et scaena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione laborent, quis ignorat quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? Quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore, peritura.

(*De orat.* I.17-18)

Her lister Cicero opp sju klart definerte kunnskaper: utvalg og arrangering av ord (*electione ... constructione verborum*), publikumspsykologi (*omnes animorum motus*), et visst vidd (*lepos quidam facetiaeque*) og en kvikk og sofistisert fremferd i tale (*celeritasque et brevitates respondendi et lacessendi*), historie (*antiquitas exemplorumque vis*), jus (*legum ac iuris civilis*)

³⁷ Se Quintilian *Inst.* I.10.1 *orbis ille doctrinae, quem Graeci encyclion paideian uocant*, og Diogenes Laertius VI.103: *παραίτουνται δὲ καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα*. Den vanlige latinske betegnelsen er *artes liberales* (Cic. *Inv.* I.35), dvs. de kunster frie borgere lærer seg, og ekskluderer tekniske ferdigheter. Kanskje er det derfor Vitruvius, som skriver om en teknisk kunst, ikke bruker den etablerte termen.

scientia), fremføringskunst (*actione ipsa*) og mnemoteknikk (*memoria*). En del av disse er ferdigheter som direkte vedrører talekunst spesielt. I tillegg til disse kommer det man nesten kan kalle bakgrunnskunnskaper – helt andre selvstendige fagfelter i hvilke taleren også skal ha innsikt. Særlig grammatikk, historie og jus fremstår i denne sammenheng som andre fag som er blitt underlagt retorikken.

Straks selve dialogen kommer i gang er dette bildet av talerens dannelse et av de første emner som blir tatt opp til diskusjon. Crassus argumenterer for en svært bred skolering, når han i første bok forsøker å definere hva som gjør en god taler. Han gjentar Ciceros ønske om en taler erfaren på mange områder og forklarer hvorfor det er nødvendig:

Quid est enim tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia? Quicquid erit igitur quacumque ex arte, quocumque de genere, orator id, si tamquam clientis causam didicerit, dicet melius et ornatius quam ipse ille eius rei inventor atque artifex.

(*De orat.* I.51)

Hovedtanken her er gjenkjennelig fra prologen der Cicero selv har ordet. Idéen oppsummeres avslutningsvis av Crassus med et sitat fra Gaius Lucilius: *Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere ... sic sentio neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus eis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus* (I.72). Crassus' altvitende og fullkomne retor utfordres riktignok av Scaevola som hevder at dette idealet verken er nødvendig eller har motsvar i virkeligheten (I.35-44) og av Antonius som, med sin tro på en selvlært taler, innvender at det simpelthen ikke er mulig (I.80-95). Gjennom disse personene nyanserer Cicero altså det idealet han selv presenterte i prologen og, gjennom Crassus, utdypet videre.

Er Crassus' meninger Ciceros egne? Quintillian antyder så når han siterer *De oratore*.³⁸ Crassus' ideal sammenfaller i det minste til en viss grad med Ciceros eget som er å finne i prologen til første bok. Jeg skal ikke her begynne å ta opp talerørspørsmålet i noen særlig grad, men kun påpeke at Cicero, en flittig bruker av dialogformen, tydeligvis er bevisst den overbevisningskraft man som forfatter kan få ved å legge sine ord i munnen på noen andre vel ansette aktører,³⁹ og dermed kan tenkes å ha presentert sine egne meninger på denne måten. Sine uenigheter til tross kommer samtalepartnerne tidvis frem til svar de samtykker

³⁸ *Nec inmerito M. Tullius hunc 'optimum effectorem ac magistrum dicendi' uocat, cui sententiae personam L. Crassi in disputationibus quae sunt de Oratore adsignando iudicium suum cum illius auctoritate coniunxit* (Inst. X.3.1). Sitatet gjelder verdien av å skrive, og er hentet fra *De orat.* I.150.

³⁹ Se *Q. fr.* III.5.1, der Cicero berører spørsmålet om hvem som skulle tale om statsforfatningen i hans *De re publica* – Scipio eller Cicero selv.

om, og disse tas ofte for å representere Ciceros oppfatninger.⁴⁰ Særlig Crassus' konklusjon til debatten om veltalenhet og kunnskap i III.142-3 virker som forfatterens stemme i dette ordskiftet. Ser man bredt på det, kan man si at Cicero har et nyansert syn på spørsmålet han behandler i de passasjene jeg har sitert, at han hevder et ideal, men likevel er i kontakt med virkeligheten.

Vitruvius' arkitekt

Akkurat som Cicero regner opp de ferdigheter hans gode taler må besitte i prologen til første bok av *De oratore* begynner Vitruvius sin *De architectura* med sin egen diskusjon av utdanning i første kapittel av første bok. Det er verdt å merke seg at dette kapitlet kanskje er den opprinnelige prologen til første bok av *De architectura*.⁴¹ Uansett gir Vitruvius, som Cicero, dette tema en prominent plass tidlig i verket. Den vitruviske arkitekten skal, slik som Ciceros taler, kunne både de praktiske og teoretiske sidene ved faget, og dessuten besitte encykklisk kunnskap. Denne kommer i form av i ni bestemte kunnskapsområder, presentert i en noe mer edruelig måte enn Ciceros stilfulle utlegging av sine sju:

Quare uidetur utraque parte exercitatus esse debere qui se architectum profiteatur. Itaque eum etiam ingeniosum oportet esse et ad disciplinam docilem; neque enim ingenium sine disciplina aut disciplina sine ingenio perfectum artificem potest efficere. Et ut litteratus sit, peritus graphidos, eruditus geometria, historias complures nouerit, philosophos diligenter audierit, musicam scierit, medicinae non sit ignarus, responsa iurisconsultorum nouerit, astrologiam caelique rationes cognitatas habeat.

(I.1.3)

Slik som i Ciceros liste fremstår enkelte av disse ni som mer opplagt knyttet til arkitekturen enn andre. At arkitekten skal kunne tegne og forstå teoretisk og praktisk geometri kommer ikke overraskende, heller ikke kjennskapet til astronomi når man tar i betraktning at konstruksjon av solur inngår i det vitruviske arkitekturbegrepet.⁴² Men også Vitruvius tilsynelatende underlegger andre fagfelter sitt eget, og går i denne sammenheng lenger enn Cicero. I tillegg til astronomi er geometri, historie, filosofi, musikk, medisin og jus egne

⁴⁰ Mankin, *Cicero: De oratore, Book III* (2011), 2.

⁴¹ Denne lesningen bygger på likheter mellom dette kapitlet og de øvrige *prooemia*, særlig vokativen *Caesar* i avsnitt 18. En slik henvendelse til Augustus i form av *Caesar* (I, V, VI, VII, IX), *imperator Caesar* (I) eller bare *imperator* (II, III, IV, V, X) er kun å finne i disse deler av teksten. En mulighet er at dedikasjonen til Augustus som nå kalles forordet til første bok opphavlig er forordet til hele *De architectura*. Enkelte håndskrifter annonserer første bok etter dedikasjonen (Fleury (1990), lxxxi).

⁴² Vitruvius deler arkitekturen i tre: *aedificatio*, *machinatio* og *gnomonice* (I.3.1). Faventinus operer med en helt annen inndeling (1.287) som ikke inkluderer solur, men Galen (andre århundre) følger Vitruvius' klassifisering (V, p. 68 Kühn). I hvilken grad et så vidt begrep om arkitekturen er Vitruvius' eget er vanskelig å si (Soubiran (1969), ix-xi).

disipliner som i denne sammenheng er til for å støtte opp under arkitekturen.⁴³ Kun tegnekunst og litteratur kan forstås som mer generelle områder. Deretter forklares det i en velordnet rekke med overbevisende begrunnelser hvorfor arkitekten skal være vel øvd innen alle disse (I.4-10).⁴⁴ Så følger en mer beveget oppsummering av denne tanken om arkitekturen:

Cum ergo tanta haec disciplina sit condecorata et abundans eruditionibus uariis ac pluribus, non puto posse <se>⁴⁵ iuste repente profiteri architectos nisi qui ab aetate puerili his gradibus disciplinarum scandendo scientia plerarumque litterarum et artium nutriti peruenerint ad summum templum architecturae.

(I.1.11)

Vitruvius gjør her arkitekturen til objektet for en utdanning, og denne blir billedliggjort som *summum templum architecturae*. Særlig påfallende i dette er behandlingen av filosofien, som gjerne var sett på som målet for encyklisk lære.⁴⁶ Cicero forsøkte i *De oratore* å integrere retorikk og filosofi med hverandre, og dialogen kan, som formulert av G. E. Manzoni, ses som “un manifesto dell’università del sapere fondato sulla sintesi di retorica e filosofia”.⁴⁷ Hos Vitruvius synes filosofien redusert til en del av arkitektens *encyclios omnium doctrinarum disciplina* (VI.pr.4).

Slike ambisiøse forestillinger til tross, har ikke Vitruvius mistet bakkekontakten. Akkurat som Cicero tar idealet sitt opp til diskusjon, nyanserer Vitruvius sitt syn på arkitekten en tanke mot slutten av kapitlet (I.12-18). Først forklarer han at alle fag er knyttet til hverandre, slik at kunnskap innen ett gjør det lettere å lære et annet:

At fortasse mirum uidebitur inperitis hominibus posse naturam tantum numerum doctrinarum perdiscere et memoria continere. Cum autem animaduerterint omnes disciplinas inter se coniunctionem rerum et communicationem habere, fieri posse facilius credent; encyclios enim disciplina uti corpus unum ex his membris est composita. Itaque qui a teneris aetatibus eruditionibus uariis instruuntur omnibus litteris agnoscunt easdem notas communicationemque omnium disciplinarum, et ea re facilius omnia cognoscunt.

(I.1.12)

Ordbruken her (*perdiscere et memoria continere*) viser her til en fullstendig forståelse av hvert emne. Videre avviser han tanken om å fullstendig forstå alle de ni disiplinene han listet

⁴³ Geometri innebærer her også optikk og aritmetikk. Antallet disipliner, ni, minner om Varros *Disciplinarum libri novem* der arkitekturen bare er én av kunstene.

⁴⁴ Dessuten begrunnes utvalget gjennom resten av *De architectura* hvor Vitruvius setter de ulike kunnskapene ut i praksis i ulike sammenhenger. Bare i f.eks. femte bok, om offentlige sekulære bygg, er forfatteren innom en rekke emner (Se Saliou, *Vitruve: De l’architecture, Livre V* (2009), xxix-xxvii).

⁴⁵ Det nødvendige *se* ble lagt til av Valentin Rose i 1867 og er siden blitt beholdt i samtlige utgaver og oversettelser som er meg kjent.

⁴⁶ Encyklisk lære var “thought of sometimes as propaedeutic to a study of philosophy” (Rawson (1985), 117).

⁴⁷ G. E. Manzoni, “Il retore Quintiliano di fronte ai filosofi” (1990), 148.

opp i tillegg til å kunne de praktiske sidene av arkitekturen: *Id autem re non expeditur* (I.1.13). Skulle noen fullt ut være fortrolig med de teoretiske sidene til alle disse studiene ville de forbigå arkitektens kunnskapsområde og bli å regne for en *mathematicus*, en person så lærd at han svært sjeldent forekommer.⁴⁸ Også her kan Cicero, som skriver om *ei qui mathematici vocantur* (*De orat.* I.3), ha vært en innflytelse. Arkitekten trenger derimot kun den kjennskapen til hvert emne som er nødvendig for sitt arbeid:

Non enim debet nec potest esse architectus grammaticus uti fuerit Aristarchus, sed non agrammatus nec musicus ut Aristoxenus, sed non amusus nec pictor ut Apelles, sed graphidos non inperitus nec plastes quemadmodum Myron seu Polyclitus, sed rationis plasticae non ignarus nec denuo medicus ut Hippocrates, sed non aniatrologicus nec in ceteris doctrinis singulariter excellens, sed in his non inperitus. Non enim in tantis rerum uarietatibus elegantias singulares quisquam consequi potest quod earum ratiocinationes cognoscere et percipere uix cadit in potestatem.

(*De architectura* I.1.13)

Språkbruken er her tonet ned i forhold til det foregående. Mer forsiktige uttrykksmåter som *non inperitus* og *non ignarus* (ikke ulikt ordvalget I.1.3 sitert tidligere) vitner om en mer realistisk holdning. Foruten å gi innblikk i omfanget av Vitruvius' egen skolering og kulturelle dannelse,⁴⁹ viser denne passasjen hvordan Vitruvius så å si diskuterer forestillingen om sitt ideal med seg selv slik Cicero gjør i *De oratore*. Han foregriper her kritikere som skulle anse hans program for å være for ambisiøst, og viser det samme nyanserte blikket på sin arkitekt som Cicero på sin taler. Likhetene mellom de to forfatterne jeg har gått gjennom i disse siste avsnittene blir grunnlaget for mye av mitt resonnement i tredje og siste del av min oppgave.

Encyklopedisme og nasjonsbygging i senrepublikkens Roma

Tanken om encyklopedisme som inntar Roma i midten av det første århundre f.Kr. preger senrepublikkens litteratur, og representeres av f.eks. Cicero, hans venn Atticus og særlig Nigidius Figulus⁵⁰ og Varro. Denne tendensen i denne perioden i latinske litteraturhistorie

⁴⁸ *Quibus uero natura tantum tribuit sollertiae, acuminis, memoriae ut possint geometriam, astrologiam, musicen ceterasque disciplinas penitus habere notas, praetereunt officia architectorum et efficiuntur mathematici. Itaque facilliter contra eas disciplinas disputare possunt quod pluribus telis disciplinarum sunt armati. Hi autem inueniuntur raro...* (I.1.17). Om hva som menes med *mathematicus* strides oversettere. Granger oversetter med “mathematician”, men Fleury tidvis med “savant” (som forskjellig fra *architectus* - “technicien”) og tidvis med “mathématicien”. Ordet kommer av μάθημα, “lærdom”, som igjen er beslektet med μάθησις, “undervisning”. Vitruvius ser altså ut til å mene en person som har ervervet lærdom om alt. Erik Bohlin foreslår “mathematical expert” or simply “mathematician”, since, according to Vitruvius, the epithet *mathematicus* implies expertness” (*Geometry in Cicero, Varro and Vitruvius* (2009), 143).

⁴⁹ “Les exemples (...) témoignent d’une grande qualité de jugement” (Fleury (1990), lxxxvii).

⁵⁰ Døde i 45 f.Kr. Kun fragmenter av hans kolossale og varierte forfatterskap er blitt bevart.

karakteriseres av et ønske om å gjøre lærdom tilgjengelig ved å samle, systematisere og, i de tilfeller kildematerialet kom fra den greske verden, oversette den for en romersk leserkrets. Det er ikke uvanlig å i denne sammenhengen se Vitruvius som en slags arkitekturs Cicero som videreformidler det teoretiske grunnlaget for den greske arkitekturen og hjemliggjør det. Slikt sett kan *De architectura* virke åndsmessig jevnaldrende med Ciceros politisk-filosofiske prosjekt med å formidle filosofi og forene denne med retorikk og politikk for Romas fremtidige statsmenn. Encyklopedismen og trangen til å stadfeste de nasjonale røtter ses ofte som et resultat av samtidens politiske uro – en slags søken etter stabilitet i det turbulente samfunnet Roma var blitt – og Ciceros skrifter knyttes ofte, med støtte i hans brev, opp mot samtidige hendelser.

I denne sammenheng kan det være verdt å nevne at de to tekstene også har en felles politisk dimensjon.⁵¹ Likheter kan ses i måten de to presenterer henholdsvis retorikk og arkitektur som kunster i samfunnets tjeneste. Både Ciceros taler og Vitruvius' arkitekt hevdes å være av stor betydning i grunnleggingen og utviklingen av stater. Crassus gir talen en avgjørende rolle i sivilisasjonens utvikling, og spør om noen annen kraft skulle kunne samle ville mennesker og vende dem bort fra et liv som villdyr.⁵² Vitruvius gir også arkitekturen en viktig rolle i sitt kapittel om menneskehetens utvikling (II.1). Straks etter at menneskene har funnet sammen begynte det tidlige mennesket å oppføre hus som *in dies* ble stadig mer avanserte (II.1.2-3). Disse tidlige bygningsformene belegger Vitruvius med eksempler på byggeskikker fra Gallia, Pontus, Frygia og andre steder (II.1.4-5). De arkitekturhistoriske passasjene i *De architectura* er blitt holdt for å være usanne,⁵³ men historisk korrekthet er neppe målet med dette kapitlet.⁵⁴ Byggekunsten fremstår her som en slags kulturens målestokk, hvor Roma, sivilisasjonens høydepunkt, er å finne på toppen. Arkitekturens betydning i romersk historie understreker han ved å vise til Romas ydmyke opphav: *Item in Capitolio commonefacere potest et significare mores uetustatis Romuli casa et in arce sacrorum stramentis tecta* (II.1.5). Hos Cicero skal den ideelle taleren, hvis han noen gang blir virkelighet, komme staten til gode i fremtiden. Crassus ser for seg en kommende fullendt

⁵¹ En redegjørelse for den vitruviske tanken om arkitekturs nytte, som også berører Cicero, er å finne i McEwen (2003), 130-154.

⁵² *quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges, iudicia, iura describere?* (*De orat.* I.33). Jf. *Inv.* I.2: *quidam magnus uidelicet uir et sapiens... dispersos homines... propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit et mansuetos.*

⁵³ Rawson (1985), 188-89.

⁵⁴ Gros (1999) forstår Vitruvius' arkitekturhistorie i andre bok som en linær utvikling av oppdagelser av materialer og deres bruksområder. Kapitlet må leses i sammenheng med bokens tema, materialer, og ikke som en "hors-d'œuvre philosophique" (xix, 77).

politisk taler (I.79), som av hensyn til samfunnet beste må være moralsk. Uten moral-filosofi vil en taler derimot kunne være til skade (III.55). Vitruvius, på sin side, mener også at filosofien skal gjøre arkitekten til et godt menneske, slik at han ikke blir egoistisk og tenker på egen vinning.⁵⁵ Arkitekturen er nemlig en disiplin i statens tjeneste, slik det tydelig kommer frem allerede i dedikasjonen til Augustus, hvor han går inn for at *maiestas imperii* skal ha offentlige bygningers *egregiae auctoritates* (I.pr.2). Arkitekten skal, altså, som taleren være samfunnet til gode.

Så *De oratore* og *De architectura* deler encyklopedismen og den nasjonsbyggende trangen så typisk for litteraturen av Ciceros generasjon. Forfatterne av begge verker legger frem et idealistisk, men sammensatt syn på hver sin disiplin. Heller enn å med dette la samsvaret mellom Cicero og Vitruvius plante *De architectura* i senrepublikkens litteraturhistorie, skal jeg i siste del av oppgaven se disse trekkene på bakgrunn av prinsipatet.

III. En augusteisk retor

Tanken som skal gjøres rede for i denne delen av oppgaven er at Vitruvius etterlyser den samme brede kunnskapen som Cicero, men for en annen profesjon, nettopp fordi han forstår at det romerske samfunnet er i endring. Dermed kan *De architectura* sies å gjenspeile overgangen fra det republikanske idealet om taleren i statens tjeneste til keisertidens bruk av statlig arkitektur. De er altså ute etter mer eller mindre samme mann, men til vidt forskjellige politiske situasjoner. For å utdype dette skal jeg gjøre rede for de endringer som fant sted når det gjelder talekunstens stilling i overgangen fra republikk til keisertid og den mer fremtredende rollen som tilfalt arkitekturen under Augustus. Mitt syn er at arkitekturen i denne perioden på et vis overtok den funksjonen retorikken tradisjonelt hadde hatt.

Avslutningsvis skal jeg komme inn på hvordan retorikk og bilder ofte var sett som beslektede i antikken, og knytte det opp mot Vitruvius. Dette slektskapet kommer blant annet frem i den antikke retorikkens mnemoteknikk. Diane Favro⁵⁶ har på grunnlag av moderne teorier for byplanlegging analysert det romerske bybildet under Augustus og satt det opp mot det republikanske. Hun ser i overgangen til prinsipatet en kraftig økning i Romas

⁵⁵ *Philosophia uero perficit architectum animo magno et uti non sit adrogans, sed potius facilis, aequus et fidelis, sine auaritia, quod est maximum; nullum enim opus uere sine fide et castitate fieri potest; ne sit cupidus neque in muneribus accipiendis habeat animum occupatum, sed cum grauitate suam tueatur dignitatem bonam famam habendo; et haec enim philosophia praescribit* (I.1.7).

⁵⁶ *The Urban Image of Augustan Rome* (1996).

”imageability”,⁵⁷ et begrep hun låner fra den amerikanske byplanleggeren Kevin Lynch, og beskriver, ut ifra mnemoteknikk, den augusteiske arkitekturen som spesielt minneverdig. Hun nevner flere ganger Vitruvius, men ikke i sammenheng med retorikk. Louis Callebat⁵⁸ har behandlet det han kaller et retorisk begrepsapparat i *De architectura* og konkludert med at dette kommer av Vitruvius’ retoriske skolering og den leserkrets han forsøkte å nå – romerske aristokrater som var kjent med slike termer. Callebat setter dog ikke funnene i sammenheng med retorikkens stilling og arkitekturens utvikling under prinsipatet. Selv skal jeg prøve å argumentere for at Vitruvius bevisst tar forbindelsen mellom bilde og retorikk videre.

Talekunstens nye posisjon i keisertiden

Mye tyder på at talekunsten gjennomgikk store endringer hva angår dens funksjon i samfunnet rundt tiden da Vitruvius publiserte *De architectura*. I Ciceros politisk-filosofiske program var idealbildet av en mann i statens tjeneste den politiske taleren. Det var politikerne som skulle holde staten sammen og deres verktøy i dette arbeidet var talen. Riktignok hadde ordet som politisk virkemiddel langt på vei måttet vike for volden i republikkens siste dager, men i *De oratore* holder Cicero, gjennom Crassus, fast på denne forestillingen:

Ac ne plura, quae sunt paene innumerabilia, consector, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. Quam ob rem pergite, ut facitis, adulescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse possitis.

(I.34)

I denne passasjen kommer Ciceros tanke om en modelltaler i samfunnets tjeneste tydelig til syne – en politiker som med sin brede kunnskap, ypperlige veltalenhet og gode moral skulle hjelpe til både i det private og offentlige. Kilder som snakker om romersk talekunst etter Cicero er ikke like positive. En mengde av dem vitner om et stilistisk forfall innen retorikken.⁵⁹ Dessverre høres ingen stemmer fra den augusteiske perioden, men de som taler til oss fra Tiberius’ regjeringstid ser ut til å tyde på at skaden på det tidspunktet for lengst var gjort. Hos Tacitus, som skriver halvannet århundre senere enn Cicero, finner vi en mer

⁵⁷ “[T]he quality in a physical object which gives it a high probability of evoking a strong image in any given observer”. Lynch sitert i Favro (1996), 13.

⁵⁸ Louis Callebat, “Rhétorique et architecture dans le *De architectura*” (1994), 31-46.

⁵⁹ F.eks. Velleius Paterculus I.17. Deisse kan til dels forklares av at man hadde tilegnet seg et rosenrødt bilde av tidligere tider. Men det ser ut til å ha vært en viss konsensus om stilistiske endringer til det verre. Se Mayer, *Tacitus: Dialogus de oratoribus* (2001), 14.

utfyllende forklaring på hva som har endret seg. Keisertidens stabile og ensrettede politiske liv har nå ført til at talekunsten ikke lenger trengs på samme måte som tidligere:

quod si inueniretur aliqua ciuitas in qua nemo peccaret, superuacuuus esset inter innocentes orator sicut inter sanos medicus. quo modo tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in iis gentibus quae firmissima ualetudine ac saluberrimis corporibus utuntur, sic minor oratorum honor, obscurior[que] gloria est inter bonos mores et in obsequium regentis paratos. quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud populum contionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus?
(Dial. 41.3-4)

Tacitus fremstiller i *Dialogus de oratoribus* talekunsten som en kunst i forfall. Gjennom deltakeren Maternus, som med sin tale mot slutten av dialogen kan ses som forfatterens talsperson, forklares nedgangen som et resultat av endringer i den romerske statsforfatningen siden Ciceros dager. Den politiske uenigheten og dynamikken som under republikken gav grobunn for store taler og talere er borte, og senatorer må finne seg i å tale om trivielle saker ettersom alle store avgjørelser er opp til keiseren. Som sagt forteller ingen skriftlige kilder fra den augusteiske perioden om denne utviklingen, men jeg mener det ikke er urimelig å anta at aristokratiet allerede hadde begynt å merke endringer under den første keiseren. For eksempel da Octavian i 27 ble skjenket det nye navnet Augustus skjedde dette etter sigende ved senatsvedtak. Det er derimot ingen tvil om at senatet i slike tilfeller, om de ikke fulgte ordre, i det minste besluttet å gjøre det Augustus ønsket mest, og tildelte den tilsynelatende motvillige herskeren fortsatt makt og fornyede embeter. Det er vanskelig å tenke seg at slike saker medførte hete debatter i senatet. De gamle politiske institusjonene hadde mistet deres opprinnelige funksjon og talekunsten endret også rolle der etter.

Var talekunsten blitt overflødig? ”A silent orator is a contradiction in terms,” skriver Mayer⁶⁰ om ytterpunktet av denne situasjonen. Det svarte bildet til Tacitus er nok i virkeligheten litt mer nyansert. Å bli en taler var fortsatt en mulig karrière, men uten samme bredde og posisjon som før. Rettstaler var til en viss grad et levebrød, men politiske taler var blitt uviktige.⁶¹ Tacitus hevder at stabiliteten i samfunnet er skyldig i dette. Gode talere dannes av konflikter, og så lenge disse er fraværende vil talekunsten ikke reise seg: *quis ignorat utilius ac melius esse frui pace quam bello uexari? plures tamen bonos proeliatore bellum quam pax ferunt. similis eloquentiae condicio* (37.7). En viss oppsving i talekunstens kvalitet og utbredelse skal ha skjedd, eller i det minste ha vært i vente, i tiden etter

⁶⁰ Mayer (2001), 2.

⁶¹ Mayer (2001), 3-4.

Domitian.⁶² Quintilians *Institutio oratoria* er en klar representant for interessen for talekunst i keisertiden, som naturligvis var der, men det skal sies at han også skrev *De causis corruptae eloquentiae*, et nå tapte verk om det han så på som nedgang i veltalenheten. Selv om taleren ikke ble fullstendig avleggs og utryddet i keisertiden er det ikke tvil om at hans domene ble innskrenket og hans betydning en ganske annen. Domitians talekonkurranser under de kapitolinske lekene⁶³ var neppe en like god scene å opptre på som en anspenst senatsbygning med Catilina som tilhører.

Men med hvilken retorikk bestyres så riket når talekunsten ikke lenger har den samme innflytelse som før? Skal vi tro litteraturhistorien er det poesien som erstatter talekunsten i den augusteiske perioden – Vergil som erstatter Cicero. Slik taleren tidligere holdt romerstaten sammen fra rostraen på forum befester nå kretsen av diktere rundt Mæcenass posisjonen til mannen som verner om freden etter en generasjon med borgerkrig og proskripsjoner.⁶⁴ Så idet talen viser seg lite nyttig i politikken blir poesien det nye regimets retorikk. Jeg skal i den neste delen av dette kapitlet forsøke å, om ikke å tilbakevise denne oppfatningen, så i det minste nyansere den betraktelig.

***Maiestas imperii* og Augustus som byggmester**

De nye ”hoffpoetene” gjør ikke sjelden plass i sine sanger til å prise og hedre sin nye enehersker. Til tider er det hans krigsbragder som skal besynges. Horats’ ode I.37 tar opp seieren over dronning Kleopatra i 31 f.Kr. og det er mange referanser til romernes gjenvinning av felttegnet som parterne tok fra dem etter Crassus’ nederlag i 53 f.Kr., skjønt dette i realiteten kun var en diplomatisk seier. Men keiserens militære virke får ikke samme store dekning som hans sivile arbeid. Å feire sin suksess i felten var nemlig noe Augustus gjerne prøvde å unngå. Den store krigen som hadde gitt Augustus hans posisjon hadde jo vært en indre konflikt, og drap av andre romere var ikke noe som skulle holdes fest for med triumfer og leker. Derimot var rikets nye *aurea saecula* (*Aen.* VI.792-3) en hovedingrediens i keiserens propaganda. Augustus vektla heller det faktum at freden omsider hadde inntatt Romerriket og fremhevet sin rolle som garantist for denne, og som garantist for statens og

⁶² Mayer (2001), 12-15.

⁶³ *Instituit et quinquennale certamen Capitolino Iovi triplex, musicum equestre gymnicum, et aliquanto plurimum quam nunc est coronatorum. Certabant enim et prosa oratione Graece Latineque...* (Suet. Dom. 4).

⁶⁴ Et eksempel fra en forholdsvis nylig revidert innføringsbok i romersk historie, fra et avsnitt om kulturelle endringer etter republikkens fall: “Au métier de citoyen se substitue l’idéal de la vie rurale ou celui de l’engagement au côté d’un dux; à l’orateur politique succède la poète de cour” (Le Bohec, Le Glay og Voisin, *Histoire romaine* (2011), 184.).

folkets velferd, slik det fremkommer i hans selvbiografi. Selve makten var derimot i senatets of folkets hender:

In consulatu sexto et septimo, postquam bella ciuilia exstinxeram, per consensum uniuersorum potens rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populiue Romani arbitrium transtuli. (...) Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri, qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt.

(*Anc.* 34.1, 3)

Augustus fremstiller seg her som en mann uten reell makt, men som folket er takk skyldig for sikkerheten i riket. Denne *parta uictoriis pax* (*Anc.* 13) var keiserens trumfkort i enhver politisk situasjon, og det, i romersk sammenheng, nye med hans propaganda var at han la atskillig mer vekt på *pax* enn på *uictoriis*. Keiseren appellerte til romernes konservatisme. Den offisielle versjonen av hendelsesforløpet var at han restaurerte deres gamle *res publica*⁶⁵ og gjenopptok gamle skikker for å videreføre *mores maiorum*.⁶⁶ Den augusteiske kulturen – f.eks. frisene på Ara Pacis og Vergils fjerde ekloge – reflekterer dette som en ny gullalder. Hovedbudskapet var at de gode gamle dager var blitt gjenopprettet, ikke at en ny og annerledes tid var kommet. Gullalderen var ikke nylig blitt skapt, men gjenvunnet.

Den samme aktelse for tradisjon ble til en viss grad fulgt av Augustus i utformingen av byggeprosjektene i Roma. Plassmangel gav nye bygninger lite rom å utfolde seg på, og religiøs skikk tilsa at nyrestaurerte templer ikke kunne avvike fra sine forgjengeres størrelse planmessig, kun i høyden. Det nyskapende med den augusteiske arkitekturen i Roma var derimot at den var samlende. Den republikanske monumentalarkitekturen på Forum og andre steder hadde vært av en svært mangfoldig karakter, med det resultatet at det ikke fantes noe sammenhengende bybildet i den evige stad. Ulike sponsorer reiste ulike bygg og monumenter som skrek i munnen på hverandre om oppmerksomhet. Paul Zanker oppgir endringer i motivasjonen for oppføring av byggverk og monumenter som årsaken til utviklingen mot enhetlige arbeider underlagt en overordnet plan.⁶⁷ Ifølge Favro⁶⁸ var den augusteiske arkitekturen ikke så mye drevet av tanken om personlig gevinst, som av et ønske om én statlig propaganda som kommuniserte allment sett av verdier i et forent billedspråk, dog med rom for variasjon og ulike tolkninger. Til forskjell fra det republikanske lappeteppes av enkeltmonumenter sponset av ulike politikere av personlige hensyn – arkitektur i individets tjeneste – organiserte Augustus et langt mer helhetlig program for konstruksjoner i Roma. I

⁶⁵ *rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem uindicaui* (*Anc.* 1.1).

⁶⁶ *multa exempla maiorum exolescentia iam ex nostro saeculo reduxi* (*Anc.* 8.5).

⁶⁷ Paul Zanker (1990), 8-9.

⁶⁸ Favro (1996), *passim*.

tillegg til å oppføre og restaurere prestisjetunge offentlige bygg som teatre, basilikaer og liknende, la han også vekt på sitt arbeid med Romas sanitære forhold og lot bygge broer og veier, en form for patronasje som tidligere ikke hadde vært særlig yndet av Romas ambisiøse politikere, og dermed var blitt neglisjert i republikkens senere dager.⁶⁹ Men det som ser ut til å ha hatt den største propagandistiske virkning, skal vi tro poetene, er oppføringen av templer⁷⁰. Ett vitnesbyrd er å finne i elegien II.31 av Properts:

Quaeris, cur veniam tibi tardior. aurea Phoebi
porticus a magno Caesare aperta fuit.
tanta erat in spatium Poenis digesta columnis,
inter quas Danaï femina turba senis.
hic equidem Phoebus visus mihi pulchrior ipso,
marmoreus tacita carmen hiare lyra;
atque aram circum steterant armenta Myronis,
quattuor artifices, vivida signa, boves.
tum medium claro surgebat marmore templum,
et patria Phoebus carius Ortygia.
(II.31.1-10)

Tema for denne elegien er det storslåtte Apollontemplet på Palatinerhøyden som ble innviet i 28 f.Kr. med sine skulpturer av Myron og høye korintiske søyler. Den lett synlige fasaden vendt ut mot Circus Maximus minte alle forbipasserende om herskerens makt både med helligdommens nære tilknytting til keiserpalasset og ved å minne om Augustus' identifisering med Apollon i billedkunsten ellers. Properts ekfrase er et av mange tilfeller av at de augusteiske poetene skriver om templer, i bokstavlig eller overført betydning, og dette ser ut til å være helt i tråd med den offisielle politikken. Hvor viktig dette arbeidet må ha vært kommer frem blant annet i Horats' og Ovids klager⁷¹ over forfallet som templene hadde måttet lide på grunn av den politiske uroen i senrepublikken. Augustus selv bruker en stor del av sin selvbiografi til den enorme mengden bygninger, broer og veier han har enten latt bygge eller restaurere,⁷² og den ofte siterte forvandlingen av Roma fra stein til marmor⁷³ må ha vært

⁶⁹ Favro (1996), 110-14.

⁷⁰ Vergil *Georg.* III.1-48 og *Aen.* VIII.714-16, Livius IV.20 og en rekke steder i Ovids *Fasti*, for å nevne noen.

⁷¹ *Carm.* III.6 og *Fasti* II.58-64.

⁷² Jeg gjengir den aktuelle passasjen her, skulle det være noe tvil om dens lengde: *Curiam et continens ei Chalcidicum templumque Apollinis in Palatio cum porticibus, aedem diui Iuli, lupercal, porticum ad circum Flaminium, quam sum appellari passus ex nomine eius, qui priorem eodem in solo fecerat, Octauiam, puluinar ad circum maximum, aedes in Capitolio Iouis Feretri Iouis Tonantis, aedem Quirini, aedes Mineruae et Iunonis reginae et Iouis Libertatis in Auentino, aedem Larum in summa sacra uia, aedem Deum Penatium in Velia, aedem Iuuentatis, aedem Matris Magnae in Palatio feci. Capitolium et Pompeium theatrum utrumque opus impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei. Riuis aquarum compluribus locis uetustate labentes refeci, et aquam, quae Marcia appellatur duplicauit fonte nouo in riuum eius inmisso. Forum Iulium et basilicam, quae fuit inter aedem Castoris et aedem Saturni, coepta profligataque opera a patre meo, perfeci et eandem basilicam consumptam incendio ampliata eius solo sub titulo nominis filiorum meorum incohauit, et, si uiuus non*

en viktig del av tidsånden. Han brukte til og med, skal vi tro Sveton, byggemetaforer i forbindelse med sitt politiske arbeid: *Ita mihi salvam ac sospitem rem p. sistere in sua sede liceat atque eius rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar, et moriens ut feram mecum spem, mansura in uestigio suo fundamenta rei p. quae iecero* (Aug. 28). Sveton forteller videre at Augustus utsmykket byen *pro maiestate imperii*, en frase som minner om Vitruvius' egen beskrivelse av Augustus' sivile virke.⁷⁴ Keiserens avgjørende rolle i Romas fornyelse er kanskje best illustrert av Vitruvius' anekdote om arkitekten Dinokrates som foreslo for Aleksander den Store å hogge fjellet Athos om til bilde av en mann med en by i sin ventre hånd og dens vannkilder i sin høyre (II.pr.1-4), en tydelig *imitatio Alexandri* med den nye verdensherskeren i hovedrollen.

Kort sagt, i overgangen fra republikk til keiserdømme ser man at arkitekturen øker i betydning, og at talekunsten minker. Altså kan man med rette si at arkitekten tar over for taleren i denne perioden, like mye som, om ikke mer enn, poeten. Nå ligger naturligvis det meste av Augustus' byggeprosjekter i ruiner og det er selvsagt poetene som har klart seg best i møte med tidens tann, men det er helt klart at Augustus, idet han befestet sitt styre, gjorde bruk av visuell retorikk så vel som språklig, og det på en mer vidtfavnende måte. Særlig må dette ha vært tilfelle med tanke på de lavere samfunnslag og de deler av riket som lå lenger borte fra Roma. De fjernere provinsene må ha begynt å føle innflytelsen av den romerske kulturen i det Augustus opprettet kolonier rundt om i periferien (Suet. Aug. 46), og arkitekten må opplagt ha spilt en viktig rolle i det augusteiske sivile arbeidet. Men tapet av arkitekters navn og arbeider på den ene siden og suksessen til de samtidige poetene (hvis skrifter er blitt overlevert stort sett uskadde) og den påfølgende heltedyrkingen av dem på den andre har etter min mening gjort at vi til tider ser for oss et noe skjevt bilde av kulturlivet i den augusteiske æra. Med tanke på den augusteiske poesiers lærde karakter, full som den er av mer eller mindre skjulte referanser til gresk litteratur, må den i sin samtid ha funnet en forholdsvis snever leserskare og kan kun i begrenset grad ha påvirket folks lojalitet og innstilling utover de høyere samfunnslag. Arkitekturen og billedkunsten var derimot overalt i riket og kunne forstås av et bredere lag av befolkningen. I dag finnes Vergil, Horats og Propertius i biblioteker

perfecissem, perfici ab heredibus meis iussi. Duo et octoginta templa deum in urbe consul sextum ex auctoritate senatus refeci, nullo praetermisso, quod eo tempore refici debebat. Consul septimum uiam Flaminiam ab urbe Ariminum refeci pontesque omnes praeter Muluium et Minucium. In priuato solo Martis Vltoris templum forumque Augustum ex manibiis feci. Theatrum ad aedem Apollinis in solo magna ex parte a priuatis emptor feci, quod sub nomine M. Marcelli generi mei esset. Dona ex manibiis in Capitolio et in aede diui Iuli et in aede Apollinis et in aede Vestae et in templo Martis Vltoris consacraui, quae mihi constiterunt (sestertium) circiter milliis (Anc. 19-21).

⁷³ *ut iure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset* (Suet. Aug. 28).

⁷⁴ *ut maiestas imperii publicorum aedificiorum egregias haberet auctoritates* (Arch. I.pr.2).

verden over mens Forum Augustum ligger i ruiner. Det er blitt med arkitekturen som med atletene. Vi samtaler fortsatt om naturen med Lukrets, om retorikken med Cicero og om språket med Varro, mens de foreldede augusteiske bygningene ligger spredt på bakken, overgrodd av vegetasjon og masseturisme.

Arkitekturen som prinsipatets retorikk og Vitruvius som retoriker

Slik jeg ser det blir altså arkitekturen samt billedkunsten integrert i denne så å si den augusteiske periodens nye (visuelle) retorikk og arkitekten dermed den nye tidens retor. For å sette det på spissen, kan man si at det i overgangen til keiserdømme har skjedd en endring fra bygging av individet til bygging av hele den romerske stat. Forfattere fra den aktuelle perioden gir et bilde av oppføring og restaurering av byggverk samt grunnlegging av nye byer som en essensiell del av den første keiserens måte å befeste sin makt på. For å vise hvordan *De architectura* passer inn i denne tanken om arkitektur som retorikk, skal jeg gå gjennom noen likheter mellom de to fagfeltene, både generelt og med tanke på de vitruviske definisjonene av arkitekturen spesielt.

Det fantes på Vitruvius' tid allerede en lang tradisjon for å se sammenhenger mellom retorikk og bilder. Hos Quintilian, Ciceros retoriske skrifter og i *Rhetorica ad Herennium* sammenliknes retorikk ofte med skulptur og malekunst i forbindelse med talens stil og uttrykk.⁷⁵ En talers fremførelse (*actio*) var en viktig del av talens visuelle karakter, deriblant utnyttelse av selve stedet der en tale ble holdt, med dets statuer, bygninger eller andre monumenter.⁷⁶ Blant talerens egenskaper nevner Cicero mnemoteknikk (*memoria*), evnen til å legge lange taler på minnet før de skulle fremføres. Minnet var ofte beskrevet som et indre bilde, slik som Platon gjør i *Theaitetos* (191d-e). I denne dialogen forklarer Sokrates hvordan vi husker ved å sammenlikne minnet med voks. I denne voksen kan man trykke inn bilder (εἰδωλα) og dermed lagre dem i erindringen. I *De oratore* skriver også Cicero at ting fester seg til minnet i form av bilder via sansene, og særlig synet, den sterkeste sansen (II.357). En mer eksplisitt forbindelse til arkitektur er å finne i Antonius' beskrivelse av minnet som et rom. I dette indre rommet arrangerer man de elementer som skal huskes (II.351-4), og ved å bevege seg gjennom det vil taleren være i stand til å huske de rette emnene på de rette steder (*loci*) i talen. Rommet er voksen og bildene skriften som skal trykkes i den: *ut locis pro cera, simulacris pro litteris uteremur*. Favro påpeker likheter mellom rommet i denne minneteknikken og en byplan hvor landemerker fungerer som mnemotekniske *imagines* idet

⁷⁵ Kjeldsen, *Tale med bilder – tegne med ord* (2011), 22-35.

⁷⁶ Kjeldsen (2011), 36-58.

man minnes veien fra et sted til et annet.⁷⁷ En taler som skulle legge en lang tekst på minne plasserte likeledes de forskjellige emnene og figurene i et rom og bygde opp talen slik en arkitekt konstruerer et hus eller en hel by, og forholdet mellom en tales ulike elementer skulle ifølge Cicero være like velproporsjonert som om det den var en bygning.⁷⁸ Ifølge Favro er særlig den augusteiske arkitekturen av en slik mnemoteknisk karakter, ettersom Roma ble omformet til en mer minneverdig by. Augusteiske monumenter var gjerne enten enorme, slik som de restaurerte templene som bare kunne utbygges i høyden, eller små, slik som Ara Pacis. Små og store bygg er minneverdige og dermed egnet til denne teknikken.⁷⁹ Dessuten er den betydningsladede dekoren på augusteiske bygninger, slik som karyatidene på Forum Augustum eller de ulike relieffene på Ara Pacis, brukt på en enhetlig måte. Slik forholder de seg til ikonografiens sentrale tema for disse monumentene slik mnemotekniske *imagines* alle peker mot tema i en tale.⁸⁰ Så forbindelsen mellom det visuelle og det retoriske var altså velkjent og kommer tydelig frem i de offentlige byggverk i prinsipatets Roma.

Bruken av retoriske termer i *De architectura* er, som nevnt, blitt kommentert av Callebat, men blitt sett som et forsøk på å gjøre arkitekturen forståelig for den gjengse dannede romer. Jeg mener derimot at Vitruvius' retoriske skolering kan ha gjort ham i stand til å utnytte denne assosiasjonen mellom tale og bilder og videreutvikle den. Disse retoriske termene kommer særlig frem i den teoretiske diskusjonen av selve faget arkitektur. Dette skjer i påfallende grad i andre kapittel av første bok, der han redegjør for arkitekturens bestanddeler:

Architectura autem constat ex ordinatione, quae graece τάξις dicitur, et ex dispositione – hanc autem Graeci διάθεσιν uocitant – et eurythmia et symmetria et decore et distributione, quae graece οἰκονομία dicitur.
(I.2.1)

Her forekommer en rekke ord, oversatt eller lånt fra gresk, som hører hjemme i retorikken.⁸¹ Blant disse er *ordinatio*, som i retorikken vil si oppsettingen av talens ulike deler, og dette betegner her forholdet mellom de ulike arkitektoniske elementene i en konstruksjon. *Dispositio*, en tales organisering av argumenter i en mest mulig gunstig orden, står hos Vitruvius for en bygnings grunnplan, altså den tilgrunnliggende orden i bygningen.

⁷⁷ Favro (1996), 4-11.

⁷⁸ *Omne autem principium aut rei totius, quae agetur, significationem habere debet aut aditum ad causam et communionem aut quoddam ornamentum et dignitatem; sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione rerum praeponere (De orat. II.320).*

⁷⁹ Favro (1996), 154.

⁸⁰ Favro (1996), 191.

⁸¹ Callebat (1994) går detaljert gjennom hvert av dem med referanser til andre forfattere (34-44).

Eurythmia, ”harmoni”, viser til resultatet av en god fordeling og orden i et bygg, akkurat som en vellydende og rytmisk god tale. Hvorvidt en slik bruk av disse begrepene er unik for vår forfatter er vanskelig å si gitt den allerede unike posisjonen til *De architectura*. Faventinus gjør bruk av de to førstnevnte, men hans *De diversis fabricis architectonicae* er som kjent en sammenfatning av *De architectura*, så det trenger ikke bety at disse begrepene var vanlige arkitekturtermer før Vitruvius.⁸² Derimot er begrepet *eurythmia*, i gresk brukt om retorikk så vel som dans og musikk, ellers ukjent i forbindelse med arkitektur og er ikke attestert i latin før dette.⁸³ Callebat ser på det retoriske begrepsapparatet som noe av det nyskapende i *De architectura*, og viser til videreføringen av slike begreper i moderne tid som bevis på at Vitruvius her har gitt et varig bidrag til arkitekturteoriens historie. Han forklarer dog språket som et forsøk på å gjøre sitt fag lettere tilgjengelig for en bestemt leserkrets, og en slik forklaring, selv om den på mange måter er overbevisende, gir også en forståelse av ordvalget som en slags nødløsning. Uttrykker virkelig Vitruvius arkitekturen med disse ordene fordi han sliter med å finne andre som vil gjøre materialet forståelig? Dette er en lese måte som for meg først og fremst gir mening hvis man går ut ifra at Vitruvius utformet sin arkitekturteori i sine yngre dager. Slik sett ville *De architectura* passe inn i senrepublikkens tidsånd som et encyklopedisk og formidlende verk. Tar man derimot hensyn til verkets ideologiske sider på bakgrunn av dateringen av publikasjonen virker det retoriske grunnlaget for denne passasjen mer planlagt. Slik som Cicero ovenfor ser Vitruvius paralleller mellom de to kunstene, men forskjellen er at han beskriver arkitekturen ut ifra retorikken og ikke omvendt.⁸⁴ Aristokratiet, som Callebat utpeker som Vitruvius’ lesere, hadde under Augustus tapt sin politiske innflytelse i Roma, og talekunsten var etter alt å dømme i ferd med å miste sin makt. Når man tar disse endringene i betraktning kan lånet av retorikkens terminologi heller virke som et bevisst grep for å presentere arkitekturen som en ny retorikk på fremmarsj. Den vitruviske arkitekten fremstilles som en retor, *cuius iudicio probantur omnia* (I.1.1), som bedømmer med sitt *iudicium* og setter sammen de ting han har funnet i de andre fagene for så å gi dem mening og overtalelseskraft, slik taleren samler kunnskap (*inventio*) og gjør utvalg (*iudicium*) for å oppnå det samme (*persuasio*).⁸⁵

⁸² *ordinatio est ergo membrorum dispositio, et constat ex quantitate, quam Graeci ποσότητα vocant* (1.287.24); *dispositio est apta rebus conclavium institutio...* Jf. Arch. I.1.2: *Ordinatio est modica membrorum operis commoditas separatim uniuerseque proportionis ad symmetriam comparatio. Haec componitur ex quantitate, quae graece ποσότης dicitur. ... Dispositio autem est rerum apta conlocatio elegansque compositionibus effectus operis cum qualitate.*

⁸³ Callebat (1994), 40.

⁸⁴ Se fotnote 78, forrige side.

⁸⁵ Jf. *De orat.* I.142: *deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensare atque componere*, og I.138: *primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodare*

Et annet eksempel på spor av retorisk dannelse i hans arkitekturteori er å finne i kapitlet om arkitektens virke. Vitruvius legger her frem en deling av arkitekturen i dens praktiske og teoretiske deler:

Cum in omnibus enim rebus tum maxime etiam in architectura haec duo insunt: quod significatur et quod significat. Significatur proposita res de qua dicitur; hanc autem significat demonstratio rationibus doctrinarum explicata.

(I.1.3).

Nøyaktig hvordan man skal forstå denne todelingen er blitt diskutert av en rekke forskere.⁸⁶ Den vanligste tolkningen er at Vitruvius her mener at arkitekturen består av arbeid med konstruksjon (*proposita res*) og med litterære beskrivelser av disse etter fagets prinsipper (*rationibus doctrinarum explicata*), altså *commentarii*.⁸⁷ Uklarhetene til tross er det stort sett enighet om at det ikke er snakk om en enkel oppdeling i teori og praksis, men en todeling av arkitektens arbeid også etter fullført opplæring. Tidligere tolkninger av passasjen har også det til felles at de er gjort med tanke på arkitektur generelt, og ikke så mye med hensyn til de politiske og ideologiske dimensjonene av *De architectura*. Vi har sett at Vitruvius virker politisk motivert og har idealistiske forestillinger om sitt fag og dets ideelle utøver, og jeg mener at man også kan tolke disse to delene på bakgrunn av dette. Hvis *quod significat* er en beskrivelse av arkitektur med fagets termer, må dette i Vitruvius' tilfelle være hans *De architectura*. Dette verket er dog ikke en enkel beskrivelse av ett arkitektonisk arbeid, men en altomfattende gjennomgang av hele arkitekturens *corpus*. I sin dedikasjon sier Vitruvius til Augustus at han har lagt frem *omnes disciplinae rationes* i anledning keiserens bygging og restaurering *pro maiestate imperii*. Slikt sett er det ikke kun enkeltverker, men selve fornyelsen av Roma i Augustus' *aurea saecula* som er Vitruvius' *quod significatur*. Den retoriske dimensjonen av det vitruviske prosjektet trer her også frem ettersom Vitruvius' *proposita res* og *demonstratio* finner sitt samsvar i retorikkens inndeling av talen i *res* og *verba*.⁸⁸ I *De architectura* blir selve *maiestas imperii* tema for arkitektens ord.

Så det er tydelig at Vitruvius ser på arkitektur som retorikk, og dette synes å være helt i tråd med utviklingen innen romersk arkitektur under prinsipatet. Mens retorikerne beskriver retorikken som visuell, snur Vitruvius det rundt og sier at det visuelle, nærmere bestemt arkitekturen, fungerer retorisk. Med dette tatt i betraktning, samt Augustus' store mengde

⁸⁶ Se Fleury (1990), 69-70 for en oversikt over ulike tolkninger.

⁸⁷ Fulgt av bl.a. Callebat (1994), 35 og Fleury (1990), 69.

⁸⁸ Jf. Quint. *Inst.* III.5.1: *Omnis autem oratio constat aut ex iis quae significantur aut ex iis quae significant, id est rebus et uerbis*. Her finner arkitekturen og retorikken nok en gang sammen i bruken av billedlige begreper, som *significare* av *signum*, "tegn".

bygge- og restaureringsprosjekter i Roma og i provinsene, har jeg ikke bare vanskelig for å tro at publiseringsdatoen av *De architectura* kan ha vært en tilfeldighet, men jeg ser det også som svært mulig at han i sin alderdom bevisst forfattet verket som en reaksjon på prinsipatet. Har forfatterens alder noe å si for sannsynligheten av en slik tolkning? Schrijvers tyr i denne sammenheng til personlig erfaring som argument: “Sans doute nous connaissons tous des collègues qui, à la fin de leur vie, écrivent en retraite un grand livre dont les préparations et surtout les idées formatrices datent de leur âge adulte sinon de leur jeunesse.”⁸⁹ Selv om denne observasjonen godt kan tenkes å ha rot i virkeligheten, vil jeg mene at Vitruvius kan ha vært i stand til å endre seg, også mot slutten av livet. Det er, som tidligere nevnt, stort sett enighet om at Vitruvius forfattet sine bøker over en lengre periode og at visse deler av teksten tilhører en senere revisjon eller skriveperiode. Tilhørende disse senere delene er tanker om arkitekturens form og funksjon som virker mer augusteisk enn i andre deler av verket. Særlig Vitruvius’ beskrivelse av sin basilika i Fano (V.1.6-10) mener Gros er av en karakter mer i tråd med prinsipatet enn andre bygninger som beskrives.⁹⁰ Denne passasjen er til tider tatt for å være en interpolasjon,⁹¹ – Krohn setter hele stykket i klammer – men forfatterskapet er stort sett ubestridt.⁹² Kan ikke en slik forskjell mellom de eldre og yngre “strøk” med tekst tyde på en forfatter som følger med på og lar seg påvirke av politiske og kulturelle endringer?

Dessuten er det forskjell på å la seg påvirke av endringer og å forårsake dem. Det er som sagt lite som tyder på at Vitruvius skal ha hatt noen stor innflytelse på hvordan arkitektur ble forstått og hvordan arkitekter ble skolert eller hvilken anseelse de fikk, selv om man vet lite om virkelige arkitekters dannelse i antikken.⁹³ Likevel kan man, slik jeg ser det, med denne problematikken in mente gjøre noen rimelige antagelser angående *De architectura*. Skulle det være slik at arkitekter i eldre tider hadde den brede kunnskapen som beskrives i *De architectura*, kan man se det slik at en fremtidsrettet Vitruvius så endringene i romerstaten og dermed ønsket å gjenopprette en eldre tradisjon for utdanning. Hvis derimot det motsatte syn, at Vitruvius var den første til å foreskrive denne skoleringen, skulle stemme ser det ut til at han mente at den romerske arkitekten skulle endre karakter, og det kanskje som følge av den mer utpreget retoriske arkitekturen som vokste frem i prinsipatets mer enhetlige politiske landskap. Disse betraktningene kommer rigtignok med visse forbehold: At Vitruvius har hatt slike ambisjoner for sin profesjon medfører ikke nødvendigvis at de idealer han forestilte seg

⁸⁹ Schrijvers (1989), 13.

⁹⁰ Pierre Gros, “L’auctoritas chez Vitruve. Contribution à l’étude de la sémantique des ordres dans le *De architectura*” (1989), 126-133.

⁹¹ Se Wistrand, *Vitruvius-studier* (1933), 1-36.

⁹² Saliou (2009), xiii-xv.

⁹³ Se fotnote 36, side 11.

faktisk ble fulgt opp av andre. Man kan, som nevnt, innvende at mitt resonnement er tuftet på å sammenlikne to inkompatibler sjangre og emner, og dermed er noe merkelig. Men det trenger ikke bety at Vitruvius ikke hadde den samme merkeligheten i tankene, og det kan jo det være noe av årsken til at Vitruvius' arkitektideal ikke ser ut til å ha blitt fulgt av ettertiden, i det minste ikke før renessansen. Ciceros prosjekt om en særegen romersk blanding av statstyre og ”offentlig filosofi” på latin ble ikke virkelighet. Republikken falt, taleren mistet sin makt og Marcus Aurelius skrev senere filosofi på gresk og til seg selv. Den vitruviske arkitekten ser heller ikke ut til å ha blitt virkelig, skal vi tro Martial: *si duri puer ingeni videtur, praeconem facias vel architectum* (V.56.10-11).

Konklusjon

I Vitruvius' *De architectura* finnes det en tydelig forbindelse mellom arkitektur og retorikk, som er blitt behandlet av tidligere forskere. Men samsvaret mellom Ciceros retoriske verker og *De architectura* er blitt lest som bevis på at Vitruvius er en forfatter i senrepublikkens tidsånd, en gammel mann som har publisert skrifter i tråd med ideologien til en svunnen tid, til tross for at han skrev og publiserte under prinsipatet. I denne oppgaven har jeg forsøkt å argumentere for Vitruvius' bevissthet om utviklingene i det tidlige romerske keiserdømme, og at han langt på vei kan forstås som en forfatter i den augusteiske tidsånd. At han behandler arkitektur som retorikk kan gi mer mening hvis man tar i betraktning de endringer som finner sted i den romerske talekunsten og utviklingen av den augusteiske arkitekturen i Roma. Vitruvius, idet han ser endringer i det romerske samfunnet, danner et idealbilde av arkitekten som en slags taler i Augustus' tjeneste. Talekunsten er i ferd med å miste sin viktige posisjon, og Vitruvius er på mange måter ute etter den samme mann som Cicero etterlyser i *De oratore*. Han beskriver arkitektur med retoriske begreper, så denne likheten er neppe et sammentreff. Det viktige å merke seg, mener jeg, er at Cicero og Vitruvius gjør dette på ulike tidspunkter: Cicero når taler i senatet fortsatt er et viktig politisk virkemiddel; Vitruvius når slike taler ikke lenger er av betydning og arkitekturen har fått en ganske annen betydning i Romerriket. De ”republikanske” likhetene mellom *De architectura* og *De oratore* gir en litt annen mening når førstnevnte ses på bakgrunn av prinsipatet.

Siterte publikasjoner

Utgivelser av antikke tekster

Fleury, Philippe. *Vitruve: De l'architecture; Livre I*. Paris: Les belles lettres, 1990.

Granger, Frank. *Vitruvius. On architecture*. 2 bind. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1931-1934.

Gros, Pierre. *Vitruve: De l'architecture; Livre III*. Paris: Les belles lettres, 1990.

Callebat, Louis, Catherine Jacquemard og Pierre Gros. *Vitruve: De l'architecture, Livre II*. Paris: Les belles lettres, 1999.

Krohn, Fritz. *Vitruvii de architectura libri decem*. Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri, 1912.

Mankin, David. *Cicero: De oratore, Book III*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Mayer, Roland. *Tacitus: Dialogus de oratoribus*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Saliou, Catherine. *Vitruve: De l'architecture; Livre V*. Paris: Les belles lettres, 2009.

Soubiran, Jean. *Vitruve: De l'architecture; Livre IX*. Paris: Les belles lettres, 1969.

Sekundærlitteratur

Bohlin, Erik. *Geometry in Cicero, Varro and Vitruvius. A Philological Study*. Göteborg: E. Bohlin, 2009.

Callebat, Louis. "Rhétorique et architecture dans le *De architectura*". I *Le projet de Vitruve: Objet, destinataires et réception du De architectura. Actes du colloque international de Rome (26-27 mars 1993)*. Roma: École française de Rome, 1994. 31-46

Favro, Diane. *The Urban Image of Augustan Rome*. New York: Cambridge University Press, 1996.

Gros, Pierre. "L'*auctoritas* chez Vitruve. Contribution à l'étude de la sémantique des ordres dans le *De architectura*". I *Munus Non Ingratum. Proceedings of the International Symposium on Vitruvius' De Architectura and the Hellenistic and Republican Architecture*. Red. av H. Geertman og J.J. de Jong. Leiden: BABesch, 1989. 126-133.

Gros, Pierre. "Introduction générale". I Pierre Gros. *Vitruve et la tradition des traités d'architecture: Fabrica et ratiocinatio; Recueil d'études*. Roma: École française de Rome, 2006. 399-435.

- Germann, Georg. *Vitruve et le Vitruvianisme: Introduction à l'histoire de la théorie architecturale*. Oversatt fra tysk med et forord av Jacques Gubler. Originaltittel: *Einführung in die Geschichte der Architekturtheorie*. Lausanne: Presses polytechniques et universitaires romandes, 1991.
- Kjeldsen, Jens E. *Tale med billeder – tegne med ord: Det visuelle i antik retorik og retorikken i det visuelle*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2011.
- Le Glay, Marcel, Jean-Louis Voisin og Yann Le Bohec. *Histoire romaine*. 2. utgave. Paris: Presses universitaires de France, 2011.
- Manzoni, G. E. “Il retore Quintiliano di fronte ai filosofi”. I *Aspetti della ‘paideia’ di Quintiliano*. Red. av P. V. Cova, R. Gazich, G. E. Manzoni og G. Melzani. Milano: Vita e Pensiero, 1990. 143-171.
- McEwen, Indra Kagis. *Vitruvius: Writing the Body of Architecture*. Cambridge, MA, og London: MIT Press, 2003.
- Schrijvers, P. H. “Vitruve et la vie intellectuelle de son temps”. I *Munus Non Ingratum. Proceedings of the International Symposium on Vitruvius’ De Architectura and the Hellenistic and Republican Architecture*. Red. av H. Geertman og J.J. de Jong. Leiden: BABesch, 1989. 13-21.
- Wallace-Hadrill, Andrew. *Rome’s Cultural Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Wistrand, Erik. *Vitruvius-studier*. Göteborg: Elanders boktryckeri, 1933.
- Zanker, Paul. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Oversatt fra tysk av Alan Shapiro. Originaltittel: *Augustus und die Macht der Bilder*. University of Michigan Press, 1990.